CIGÁNYFÚRÓ

KISEBBSÉGSZELLEMŰ MŰVÉSZETI ÉS KÖZÉRZETI FOLYÓIRAT

Első évfolyam 1. szám, 1994. június

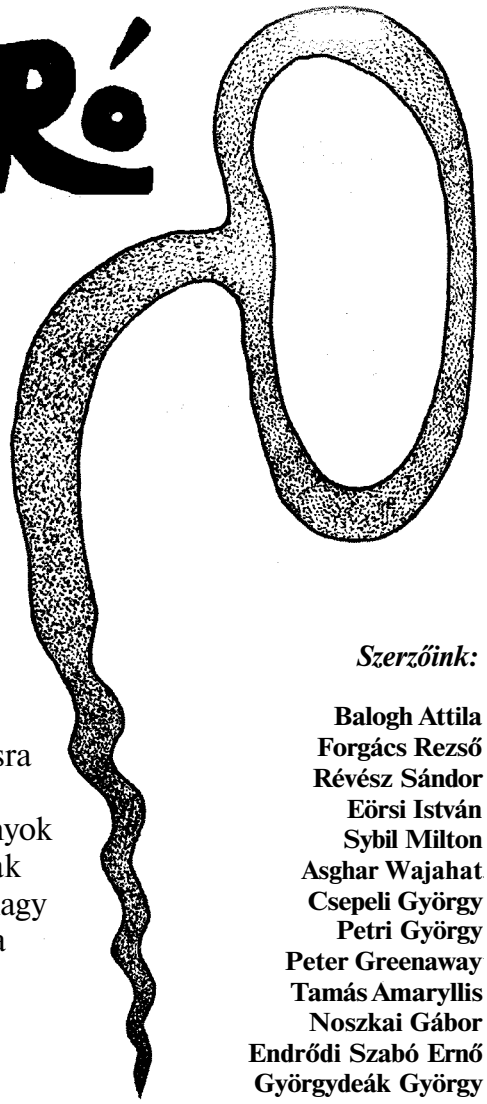

Ady Endre

JEGYZETEK A NAPRÓL

1

Sírnak a Zápolyák

Bánffy Dezső Mohácsra utazik, könnyeivel a Csele-patakot táplálni. Andrássy Gyula a Mohi-puszta tájékán kereng egyjó automobillal. Barabás Béla a segesvári csatatéren zokogta ki magát, ha igaz. Ezek a hírek egyelőre politikusaink nyári szórakozásáról. Bizonyosan Világosra is eljut egy-két felhős lelkű honférfiú. Nagypéntek előtt keresztjáró vénasszonyok szoktak ilyen sírást végezni. Igaz, hogy ezek a vénasszonyok megkönnyebbülhetnek a sírás után. Azonban a magyar politikusoknak ezer évig kellene sírniok legalább. Sírjanak és bömböljenek, uraim, nagy férfiak. Ami bűnt itt elkövettek, mind önök követték el. A Zápolyák, a nagy hazafiak, a politikusok.

Budapesti Napló 1907. júl. 13.

Szerzőink:

Balogh Attila
Forgács Rezső
Révész Sándor
Eörsi István
Sybil Milton
Asghar Wajahat
Csepeli György
Petri György
Peter Greenaway
Tamás Amaryllis
Noszkai Gábor
Endrődi Szabó Ernő
Györgydeák György
Minyó Szert Károly

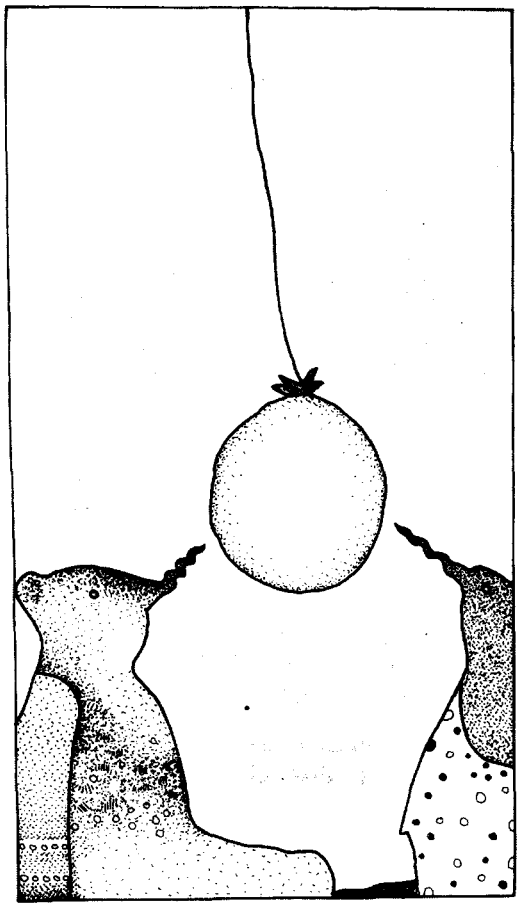

Szemelvények

... A cigányul beszélő klánok, felhasználva a nyelvi kuriózumot, bejáratosak lettek a közéletiség termeibe, a KISZ- és pártfunkcionáriusok, ha korrigálva is, de teret engedtek a szelídített marxizmus cigány adaptálásának. A nyelvet nem beszélő cigány művészek, megsejtve, hogy a nemzetiségi definíció egyikfeltétele a saját nyelv, elérkezettnek látták az időt arra, hogy legalább annak indulatszavait megtanulják, bizonyítva ezzel, hogy a kiváltságos, a közéletiséget immár gyakorló rokonokhoz tartoznak...

... múlékony eszmeeszmények / világcsodálatában /hol a hitek svédasztalánál / a megmaradás kenyérhéjával / kanalazták a beteljesíthető csodák / ingyenlevesét / ahol indulókat gyártott az ízlelés /...

... hogy a civilizált beszéd egyik utolsó véderejeként számon tartott 168 óra azon az áron adjon szót az emberi méltóságában megsértett Daróczi Ágnesnek, hogy nem vállal közösséget vele, s a fehérférfi leereszkedőfölényével faggatja ...

Balogh Attila

Elköszöntő

Szokványtalan pályázat egy cigány, de mégis avantgárd, kisebbségszellemű művészeti és közérzeti folyóirat létrehozása érdekében

A szocializmus homogenizációs, az itt élő népeket, társadalmi rétegeket egyneműsítő szándéka a cigányság esetében épp az ellenkező hatást váltotta ki. Az úgynevezett szocialista kultúra jegyében finanszírozott klubok, folklórfesztiválok a magyar identitástól eltérő, eddig még a „tudósok" által sem tapasztalt identitást tettek nyilvánvalóvá. Be kellett ismerni, hogy nyomorúságuk ellenére sem proletárok, hogy nincs az a szocialista kaszt, amely őszintén magáénak vallaná a már nemcsak a szociológia eszközével definiálható cigányságot.

A szocialista iparosítás különböző „törzsű" – beás, vlasikorom, romungro és sinto – tömegeket zsúfolt össze nagyvárosok munkásszállóin, nem számolva azzal a következménnyel, hogy a korábban antagonisztikus ellentétben élő „törzsek" éppen ezeken a munkásszállókon „békülnek" meg egymással. A „békülés" folytán olyan etnikai tőkévé kovácsolódtak, amely egy majdani etnikai kisebbség politikai és kulturális követelését közös kiabálássá artikulálja a még csak prófétizáló cigány művészek számára. Mindezek ellenére a különböző politikai körök megítélésében nem létező, hanem látens nép lett a cigányság. A nemzetiségi státusz, mint egy beteges álom, ott lappangott a nyelvi, néprajzi és szociológiai kórjelentésekben. Spontán népi megmozdulások alkalmával – például cigánybúcsúk Máriapócson, Csatkán, karizmatikus szekták feltűnése Uszkán, Budapest VIII. kerületében – a cigányság kilépett a tudományos besorolásból, és nemzeti lényét maradéktalanul megélte, megmutatta, de ez az akkori „tudósokat" nem érdekelte, pedig Európa közepén modellezhették volna az indiai eredetű értékrend magyarországi változatát.

A hatvanas évek Magyarországa két utat kínált a cigányok tömegeinek, miután saját dolgát „lerendezte" a munkásosztály és az azt propagáló művészet számára szervírozott gulyáskommunizmussal. Egyik, hogy a renitensen putrisodó cigánytelepek tehetősebb lakosait kilasszózta, s számukra üres parasztházakat ajánlott fel a faluban, azzal a szándékkal, hogy a cigánytelepek „belső harc" folytán szűnjenek meg, s az „önkéntes asszimiláció" résztvevőit ne kompromittáló körülmények közt találják meg a telepekre leutazás vasárnapi szociológusai. Ennek az lett a következménye, hogy a tehetősebbek – akik szinte minden esetben a cigánytelepek szűk „arisztokráciáját" jelentették – az öngyűlölet élményét megélve hagyták ott rokonságukat, s immár „legális magyarként" gyakorolhatták állampolgári jogaikat a körzeti orvos vécéjének kitakarításakor. A másik út a cigánytelepek világvárosi rangjának a megteremtése volt, amit a folklór New York, Rio de Janeiro, Párizs neveken még ismert egy-két Békés megyei falu szélén. A nincstelenséghez makacsul ragaszkodó plebejus cigányság, megőrizve autentikus tetvességét, a közegészségügyi turistautaknak köszönhetően kénytelen volt korszerűsíteni lakhelyét, és archaikus szalmazsákját a rezervátum „CS" házaira, „CS" bútoraira cserélni. Ennek a közlátványból való elintegrálódtatásnak a gettósodás, a notórius bűnözés és a rétegidentitás lett a következménye. Magyarország nem tudott mit kezdeni a félmilliós cigánysággal, s a cigányság sem a hazával.

A fekete vonatok utasai nem a brüsszeli Európa Házba utaztak, hanem a nagyvárosok munkásszállóira.

A „jármű" itthon maradt, és várta az „ungarise vircsaft" vállveregetései alól kikukucskáló cigány értelmiség politikai startpisztolyának eldördülését.

A magyar társadalom - miután kellően félreértette a civilizációt – a „CS" házakat rosszul, de a legvidámabb barakkot tökéletesen építette, cserébe az 56-os forradalom leveréséért.

Sem a gyakori közlekedési balesetek, sem a templomba járás-járatás nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a rendszert kompromittálhassa. Ellenzéki attitűdnek pedig kevés volt a nyugati emigrációban „sínylődő", s az itthon, műfordításokon vegetáló értelmiség irodalmi szemfényvesztése. Az orosz tankokat nem lehetett művészettel megállítani, visszafordítani. Az ország függetlensége és a cigányság integrálódása egyaránt mítosszá amortizálódott.

A Szovjet-Birodalom földrajzi, ideológiai perifériáján élő, magyarul beszélő sokaság közül a civilizáció perifériáján gubbasztó cigányság léthelyzetében a „rokon"-perifériát az 56-os, és az azzal rokonszenvező értelmiség szemelte ki, döntött mellette „repülő egyetemeken", látott benne alkalmas párosíthatóságot arra, hogy a befuccsolt művészi és polgári ellenzékiséget egy valódi, immár szociális és etnikai tőkét hordozó társadalmi problémával váltsa fel, amellyel megkérdőjelezheti a kommunizmus alapvető elvét, az egyenlőséget.

A cigány-kutatások mennyiségi és minőségi elkötelezettsége már-már az 56-os forradalomról írt tanulmányokéval vetekedett. A cigányság helyzetének és a forradalom leverésének tisztázása egyaránt adóssága volt a rendszernek. Ez a „párosítás" nem csupán azokban a személyekben létezett, akik 56-os „dolgaik" miatt ültek, majd cigány származású költőket fedeztek fel, hanem az exportált szamizdat sajtóban is. E két téma ébrentartása illdomos és meghatározó volt annak érdekében, hogy a nyugati világ segítsége arányos legyen tisztázásuk mértékével. A legvidámabb barakkba e két téma rakodómunkásai vitték be a franciaágyakat, noha ezeken az ágyakon még mindig nem álmodhatnak szebb jövőt a cigányok (se).

Emiatt válhatott rentábilissá az ellenzéki státusz. Ugyanis a „rendszerellenes" értelmiség fogalmát a nyu-

gati emberjogi konferenciákon felolvasott cigány-, illetve 56-os „szemrehányó"-leltár segítségével a „másként gondolkodó" meghatározása váltotta fel, s legalizáltatta a hatalommal. A szocializmus közművelődésirányítói „viszontlegalizációként" engedményeket tettek az egyelőre csak mennyiségi cigány értelmiségnek azzal, hogy etnikumuk elismerését célzó törekvéseit egy-egy származási bankett alkalmával elnézték, és szemet hunytak a folklór túlzott használata fölött, ami többnyire annyit jelentett, hogy a Hopp, te Zsiga! című népdalt már cigányul is el lehetett énekelni. Ebbe a dalárdába olyan kottaolvasókat hívtak meg és ruháztak fel a népért szólás-éneklés kincstári mandátumával, akik bizonyságot tettek arról, hogy hajlandóak kinyalni az MSZMP pénztárcáját, és még a cigány nyelvet is beszélik.

Egy-két hamis hangútjó előre elszigetelve – akik felhívták a figyelmet arra, hogy a cigányok forradalmának ellopása megy végbe –, megdaloltatták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, amely szövetség a kultusztárcától gebinbe megkapta a cigányság kulturális képviseletének a jogát, míg a politikai jogok képviseletét a Hazafias Népfrontban hazafiskodó Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége „nyerte el", mintegy a nemzetiségi szövetségek analógiájaként.

A cigányul beszélő klánok, felhasználva a nyelvi kuriózumot, bejáratosak lettek a közéletiség termeibe, a KISZ- és pártfunkcionáriusok, ha korrigálva is, de teret engedtek a szelídített marxizmus cigány adaptálásának. A nyelvet nem beszélő cigány művészek, megsejtve, hogy a nemzetiségi definíció egyik feltétele a saját nyelv, elérkezettnek látták az időt arra, hogy legalább annak indulatszavait megtanulják, bizonyítva ezzel, hogy a kiváltságos, a közéletiséget immár gyakorló rokonokhoz tartoznak.

A cigány értelmiség opportunizmusa csúcsteljesítményének, a Kommunista Kiáltvány cigány nyelvű fordításának születésekor a szamizdat sajtóban megrendítő erejű tanulmányok láttak napvilágot a cigányság szociális és etnikai nyomoráról. Ennek a szellemi szinkron-késésnek nem az lett a következménye, hogy a cigány értelmiség megosztódott, hanem az, hogy a népről való szólás jogát származási szemponthoz kötötte. A „fehér" értelmiség pedig a rendszert kompromittálni képes cigány ügy ziccerjét kiengedte a kezéből, s egy rövid ideig az 56-os sérelmek társtémái a városi polgárság elszegényedése, a pedagógusok rossz körülményei, stb. lettek.

Az Újszövetség cigány nyelvre fordításakor már más politikai szembenállás rajzolódik ki. A rendszerváltáskor a népi és az urbánus ellenzék végre megszabadulhatott a cigány ügytől, és könnyedén átlovagolhatott az ökológia, az alternatív katonai szolgálat, a szabadegyházak, a magyarság sorskérdései, a trianoni békeszerződés újragondolása, a reformgyógyítás, a homoszexualitás humánus megítélése stb. területeire. Ezeket az ellenzéki harcmezőket csak részben tudta a hatalom államosítani, s így sokan, ízlésüknek megfelelően, maradhattak ellenzékben, szobatiszta programot választva a repertoárból. A cigányság mégsem maradt „súgók" nélkül, mert az emigrációkból hazavakoskodott egy-két értelmiségi visszaköveteli szocio-jussát, vadászterületét. De a népet az uszítás lázában itthagynák, ha politikai tevékenységük miatt ismét menekülni kényszerülnének.

A rendszerváltás után olyan túlkínálat jelentkezett a jogokból, hogy a már korábban is „politizáló" cigány értelmiség közigazgatási buktatók nélkül alakíthatta meg politikai és művelődési egyesületeit. A cigánytelepi lakosság pedig csodálkozott, hogy városi rokona gyakrabban jár ki hozzá nyomorúságát képviselni, sőt, származásának nyílt vállalására uszítja, ami pedig az asszimiláció „komfortjának" feladásával jár.

A cigány „társadalom" belső szerkezete folytán ugyan „törzsi" szempontokat sugallt az értelmiségnek az egyesületek, szervezetek megalakításához, de a nemzetségi, törzsi, családi „klikkek" mégis össz-cigány követelésként fogalmazták meg – a történelmi nemzetiség szintjén – a nyelvi és kulturális autonómiát is magába foglaló egyéni és kollektív kisebbségi jogokat. A cigány „törzsek" összefogása – a különböző nyelvi és kulturális hagyományok ellenére – a hazán belüli cigány „internacionalizmust", törzsszövetséget, újkori vérszerződést eredményezett, a parlamenti szék-honfoglalás, az idegen vallásciviliz ációfelvételének kockázatával.

Az elkerülhetetlen összefogás leolvasztotta a cigány „törzsek" pszichéjéről a nacionalista hormonjegét, s immár szabadon gondolkozhatott a nemzet-, a kisebbségteremtésjogi, kulturális és politikai paramétereiről.

A cigányság úgy vált Európa legdinamikusabb kisebbségévé, hogy – a „szokásos" kriminalisztikai eseteket nem idesorolva – megőrizte a spontándiaszpóra kínálta lehetőségeket, miközben nem törekedett egy lehetséges egy házába településre. A béke totális eszközével, a művészettel leénekelte, letáncolta a baszkok, katalánok, vallonok, flamandok, írek, székelyek a haza nyelvi és jogi fészkét áhító „szeparatista" konformizmusát, úgy, hogy közben ezeknek a kisebbségeknek kettős identitású cigánya maradt, mint baszk-, katalán-, flamand-, székely-, sőt stb. -cigány.

A különböző „anyaországokhoz" tartozó cigányok párbeszéde lobby-veszélyt nem hordoz, mert a cigányság mindenütt a társadalmi periférián él. Egy-egy diszkriminációra tőkemegvonással nem tud felelni, másrészt az Indiában rekedt magyar kisebbség politikai és etnikai jogai nem hozhatók összefüggésbe a Magyarországon élő indiai kisebbség jogaival. A magyarországi cigány szervezetek nemzetközi kapcsolataik ellenére politikai agresszivitást, etnikai revizionizmust nem importálnak, de nem is exportálnak a romániai oláh-cigánynak az erdélyi, a szerb-cigánynak a vajdasági magyar ellen. A cigányság hazátlan státusza végleges, illetve etnikailag úgy inflálódott, hogy a nagy népek nemzeti inflációjakor nem gyűrűzik ki a perifériára a nemzeti állam fogalmának a számonkérése. A történelmen kívüliség kegyelmi állapotának megvolt az az előnye, hogy a népek háborúiban a cigány „csak" baka volt, a politikai és gazdasági recesszió kikerülte.

De a szegénység páncélja mögül kibújó cigány értelmiség óhatatlanul előráncigálja meleg óljából a „felkészületlensége" miatt manipulálható cigányság millióit. Az Európába menetelés folytán a szabványosítást óhajtó népek levetett dalait, történelmüket a cigányság hordozza tovább, remélve, hogy ő maga is szabványos néppé válhat egyszer. A történelem-alattiságból kilépve – a kezdeti nehézségek miatt – csak morális okokat vett észre a civilizáció jelszava mögött konfrontálódó rétegek s érdekek harcaiban, az alibi-háború s az alibi-béke technikai részleteit nem ismerte. Legújabb kori szegénységének a szokásos szubtrópusi maflaságon kívül ez a fő oka. „Patriarchális"

szemlélete a civilizált nőt s a komputert kezelő férfit egyaránt elutasította – a termékenység időszakában különösen. Kettős feladata lett a cigány értelmiségnek: egyrészt, hogy szakítson a cigány nő illetve férfi archaikus zsánerképével, másrészt, hogy az értelmiségi lét helyzeteit úgy csempéssze be saját életébe, hogy családi rítusait, illetve a nem-cigány értelmiséggel tartott kapcsolatát egyensúlyba hozza.

A spontán népi megmozdulásoktól ez az izegni-mozogni megtanult értelmiség vette át a hatalmat. Cigány búcsúkba, templomokba az értelmiség asszisztálása, jóváhagyása nélkül filmezni, szolidaritást kifejteni nem volt tanácsos, mert a lemagyarozáson, lezsidózáson túl a törzsi nacionalizmus jelszavai: a le-rom-ungrózás, le-oláh-cigányozás is várható volt. Ezek után nem a néppel, hanem a népért szólás monopóliumával rendelkezővel: a cigány értelmiséggel kellett tárgyalnia az illegalitásból „kikecmergő" pártcsíráknak. A cigányság egyre súlyosabb helyzetét a politikai pártok profiljuknak megfelelően ugyan próbálták képviselni, de a beidomításon túl többre nem jutottak. Sőt, némely cigány szervezettel a cigányság kasztráltatását is „elfogadtatták". A „buta" százezrek a pártok porszívói alá kerültek, s kellő „meggyőzés" után a cigány misszionáriusok közbenjárásával álltak sorba az ingyenkonyha, ingyen politikai képviselet illuzionistái előtt. A „progresszív" cigány értelmiség egy rövid ideig az ideológiai mézesmadzag pátoszával maga mellé tudta állítani a liberális értelmiségből leforgácsolódott plebejus ellenzéket, de ez az ellenzék a legalitás gyönyöreit megismerve a cigány önszerveződést, az egyesületesdit már nem tartotta szellemileg rentábilisnak.

Az eszme aranyfüstjén át sem a cigány, sem a magyar értelmiség nem látta meg a cigány tömegek etnikai vegetálását, s ezért „végleg" elszakadtak egymástól, teret engedve, stadiont építve a Csodaszarvas és a Feketevonat nacionalista versenyfutásának, miközben a célszalag mögött tátongó szakadékot kitüntetésekkel, oklevelekkel takarták le.

Ennek a kettészakadásnak a mentén, egyik vagy másik oldalán, nem magyar, illetve cigány politikai érdekek, még csak nem is a származástól független eszmei akaratok konfrontálódtak, hanem éppen a nem-cigány „asszisztensek" elhagyása, kívülállása miatt „hatalomra" került, s immár a képviselet monopóliumával rendelkező cigány értelmiségi klikkek. Ezt a „belső" megosztottságot a finanszírozó Hivatal a kisebbségi törvénytervezet irogatásakor úgy találta, hogy a cigányság törzsi megosztottsága miatt nem egységes, nem rendelkezik anyaországgal, s ha mégis követel klasszikus nemzetiségi jogokat – lásd kisebbségi önkormányzat –, akkor ezt bizonyára egy olyan „idegen" kisebbség súgása miatt teszi, amely kisebbség a nemzetiségi státusz politikai adminisztrálásában diszkriminációt vél emlékei miatt, de a cigányságot mégis maga előtt tolja a megszámlálás agitátoraihoz. Ezt a teóriát híresztelve a cigány politikai és kulturális önszerveződést az európai liberalizmussal „fékentartani" már nem lehetett. Ezért a Hivatal, a nemzeti, a nemzetbe tartozók liberalizmusát kínálta föl a suk-süköző cigány értelmiségnek, sajtó s egyebek alapításához. A két liberalizmus közé szorított cigány értelmiség „megpróbáltatások" nélkül tapasztalhatta, hogy sem az egyik, sem a másik, a kommunizmus szarkofágja mögül kitápászkodó nemzetvédő-tanulmány nem tudta össztársadalmi akarattá bűvölni az idegengyűlöletet. Az állami nacionalizmus „lemenekült" lappangani a sovinizmust immár nyíltan is vállalhatóvá tevő „kis pártokba", uszítva és történelmi magyarázkodással fűtve a magyar politikai közéletet a revízió, a revans szükségességére. Az idegengyűlölő kft.-k, megtapasztalva a zsidóellenességük miatti nemzetközi reagálást, tőkemegvonást, át kellett hogy helyezzék diszkriminációs affinitásukat a csak bottal, gyújtogatással védekezni tudó s akaró cigányságra. A rutin-antiszemiták nem keverték össze a Könyv népét a könyvtelenség népével, s így a cigányság, nemzetközi védtelensége miatt, jobb szondának bizonyult a rasszizmus modellezésére, s mint szocio-baktérium ismét megerősíthette a pozícióját a társadalom perifériáján. Az ettől a perifériától megrettenő cigány asszimilátorok a „magyar" polgári egzisztencia szimulálásával, a kívülállók kényelmével menekültek vegyes házasságokba, kozmetikumokkal takarva el rasszjegyeiket. Akinek pedig nem volt „ilyen" rasszjegye, rasszjegy-szándéka, az példamutatással vállalhatta a *mások* cigányságát. Az egyetlen aktív és támogatott „művészi" terület továbbra is a folklór maradt, de kényszerpályaként, akárcsak az amerikai négerek esetében az atlétika, a boksz és a rap. A felemelkedést kizárólag a zenébe menekített identitás valósíthatta meg, s a népzenénél igényesebb értelmiségi nem Bartók- vagy Kurtág-hangversenyekre járt, hanem visszakényszerült a folklór-maffia által „elfoglalt" belvárosi táncházakba, mert származási kondícióját csak itt tudta karbantartani. A szonettes-nagypolgáriságban élő magyar költők idegenkedtek a spontán líra autodidaktáitól. A cigányság, mint tömeg, mint nép, alkohol- és bűn-érzékenyen a társadalom perifériáján élt, ezeket az etnikum gödröket kutatásra érdemesen már belakta, eközben a cigány költők, festők a művészet perifériájára szorultak ki, de már közös gödör nélkül, noha ez is alkalmas volt a kutatásra, riogatásra, licitként az urbánusoknak a népiek ellen. Az irodalmi, művészi közélet kezdett úgy viselkedni, mint az amerikai régészet: óvakodott attól, hogy „Columbus-ellenes" kincseket, indián-önazonosságot inspiráló leleteket találjon, s ezért dinoszauruszok s növényi csodák rekonstruálásába fektette szakértelmét. A nemzet régészei még a „nékoszizmus" idején is „csak" a tanyai, a szegény paraszti ásatási területeket forgatták föl, de a cigányság fertőzött Bikini szigeteit messze elkerülték, s így a cigány tehetségek gondozása a rendőrségnek, mint társadalomtudományi rehabilitációs szakintézménynek a hatáskörébe sodródott.

Ma már nyilvánvaló, hogy ha a betegbiztosítási kékcédulán a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalnak, mint munkáltatónak a pecsétje van, akkor sok hipochonder jelentkezik a cigányság kóros tüneteivel – funkcionális zavarok a művészetben, a népiség karizmatikus fölvállalása, szocpol-ihletésű alkotások létrehozása –, mert rentábilis a nemzeti liberalizmus filléreiből élni. A prioritást önmagának tulajdonító mandiner-identitású értelmiség, a nemzet-megcsinálás infantilis illúziójával, a tömegek „hasznos" nyomorának a lefényképezésével és szabadelvű zsúrokon való kiállításával jelentkezik a betegfelvételi irodán, hogy a „mostmár-népét", tudniillik a cigányság tömegeit fölajánlja privatizálni a Hivatalnak, biztosítva őt arról, hogy a kallódó cigány értelmiségieket maga mellé gyűjti, megművészíti őket, s a „műalkotásokból" cigány újságot

csinál, szám szerint hat egész három tizedet. A magyarországi cigány pártok a pólya maslijának bilincsével kötözték magukhoz születendő újságjaikat. Ezek a lapok a szimpatizánsok által is érthető és tanácsolt okok miatt a cigányok mozgalmairól szólnak. A népet megcélzó orvlövészek magazinnak álcázott információs pártbrossúrái a szépirodalomnak csak azon részét engedték be, amely származását és tartalmát tekintve bizonyíthatóan cigánynak minősült. Ezt a szabályt már elfogadva, s utalva a nép verbális jellegére, illdomos volt az idegenvezetők rövidségével irányt mutatni a civilizáció felé. A „magyartanítást" megkerülve rokonok s barátok, „téma-idegen" flekkecskéi közölhetőek voltak ugyan, de József Attila, Radnóti, sőt kortárs költők csak gesztusfordításban, s ha ezeket cigány nyelvről „vissza-műfordítanánk", akkor a Persil vagy az Ariel mosóporok használati utasításainak műfordításai is lehetnének.

A származás-tudat gravitációja, a nép tömegvonzása kényszerpályára állítja holdjait, sebességüket meghatározza, a „newtoni" utasításnak szót fogadva keringteti őket. De a sebesség minőségi pályára pörgetheti renitensek holdjait, akik ugyan emlékeznek korábbi vonzás-múltjukra, de a tömegigényt holdtöltével, holdfogyatkozással már nem szolgálják.

A leírtak alapján *olyan folyóirat meggondolását érzem szükségesnek, amely nem a népnek szól, független a cigány egyesületek üdvrendi útmutatásaitól, s a cigányságot nem mint témát, hanem mint metaforát ajánlja fel a művészi alkotások létrehozásához. Ha a kitaszítottság kikerül az inspekcós szociológusok, a marxista mágusok kezéből, akkor a nyavalygó származás-ziccerjét feloldhatja a származástól független művészi szándék. A cigányság árvasága, mint jelkép, szintézist alkothat a magyar művészet progresszív kisebbségével, ha karakterük miatt elutasítják az állami optimizmus csasztuskáinak a megírását, ha a cigányság helyzetét nem alibinek használják radikális és leleplező cikkeik megírásához.*

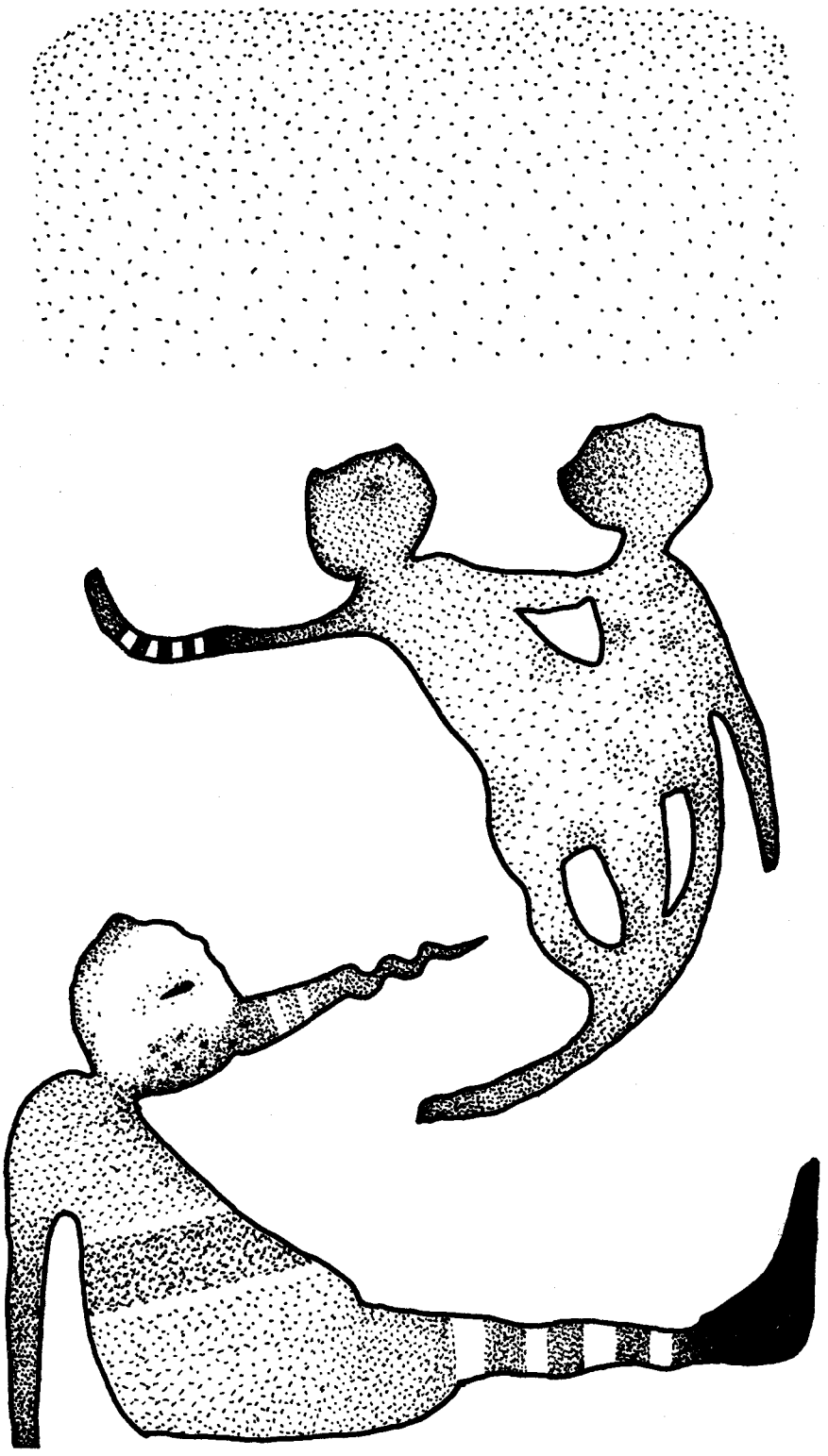

A cigányság egyszer már „felhasználásra került", hogy a társadalom rossz gazdasági és kulturális körülményeit közvetve bebizonyítsa, de a cigány értelmiség differenciálódása a közvetlen próbálkozások ellenére is vissza-visszarugdosódik az etnikumi sajtóba; s a folklór-unikum illatát követve megint az 56-os, de már a második generációs értelmiség bandukol, hogy megírja a néprajzi disszertációját rólunk, mint a betyárság jogutódjáról, miközben igenis ki kell nyitni a cigány újságot a nem vér szerinti, a nem téma szerinti, hanem a szellemi rokonok előtt. Ennek a kinyitásnak a konkrét művészi „stílusát" a lelki avantgardizmusban, a szelíd-anarchizmusban látom, s a mindenkori lázadás aspektusának szak- és szépirodalmi alkotásaiban.

Forgács Rezső

ODABENT

V.
amint az önveszejtés sem sikerülhetett
amint az önJELÖLT
visszalépett a Gellérthegy
műtermi szikláiról
hogy majdanát megélje
míg tetemét
az éjszaka feketefuvarozói
vámmentesen csempészték
a borosüvegek címkéire
és valaki-lány
páráját ellengette
a padokjegének lehellete
amint a megfogalmazás sem sikerülhetett
a sárga bérház
folyosói jövés-menésében
az udvar torzonborz macskáinak
világelőtti melegségében
fogyamos holdat mímelő
kocsmai lámpák hunyorgásában
az elrendeltetés
vodkáinak égetésében
az idegen bőr
tapintásának első szégyenében
a boldog nemtudásban
ahogy a tisztes indulás sem sikerülhetett
az önszuggesztió célnélküliségében
a kibontakozás
álommedencényi iszamában
ahol a megszemélyesültek
megeszményülhettek
egymás tisztítótüzecskéiben
és duna-fenekéről
kaviccsal dobálhatták
a fölsorakozókat a beavatottakat
a túlélésükből mit sem értőket
ahogy az elérkezés sem sikerülhetett
a végső érvények férfias
összevisszaságában
a rókapofájú önreflexiók
vigyoriságában
valahány idotípiát
mitöbb! megemésztvén
amúgy ki lenne mord
filozófs lépne helyembe
akkor szub'tivitás
kerülendő riadozna a firkás
hah! vagyis hogy én vagyok ő
minthogy ő vagyok én
míg rókapofájú haverja
lőn bazsalyátos s verne
éle-cölöpöt ama
eszmebibircsók mértani közepibe
megjelölendő így mi a hely
a majdnem-elérkezésé
honnan jól kiszabott ugrás
csak a végső érvény
mondjuk vén héttagú tölgyfa
lombgomolyagja ilyen
s a leendő révbejutottam
állapotára kacsintván
ámde rég böködő fullánkjaival
mit a kétely okoz
itt zünög folyton a kérdés:
végülkell-eelérkeznem?
s mégjó ha az egyszerűsítés
íly módon sikerülne
mert még amolyan mifenék
mint lelkigyakorlat
föltünedezvén lesznek
új etikumnak sarkkövei
s nyomban válnak a lélek
megnyomorító görcseivé
miközben jót röhög rókapofájú
s perdül e síkban
hogy sok paraméter irányát
metszi a kétnyelű kés
s a jófilozóf csendben nyálaz
a párnán jókora foltot
mondom mind valahány idiómát
mitöbb! megemésztvén
ám hogy mégis megmaradozna
kissé régi valóm is
olykor prostituált tanok pucér
faráig emelintvén
lelki irányom ága-bogát
hőn odahagynám vén tanítóm
eme másik szörnyszüleményért
s leendék inkább mint
kik fenn vigyorognak egy-egy
tétel mellbimbói hegyén
ah! de m'ért is nem szagosodni
illatosodni eszmevirággá
s míg beleunnék gyönge tanítvány
s kotródnék a fenébe
elheverészni lágy dialektika-
párnán jobb recipé

amint a kérdezés sem sikerülhet
amint hiába a homlokod
és hiába a homlokod ha
és hiába a távolodásban
és hiába a távolodásban ha
ha ODABENT
ha

soha igazi indulásoddal
csak el-készülgetéses
utamon egykor várhatóságoddal
soha igazi felémfutásoddal
csak lábcsámpázásos
hozzám valaha érkezteddel

soha igazi rámvárásoddal
csak velem-akarásos
tőlem-magadat-várásoddal
soha igazi szerelmeddel
csak én-ölelgetéses
néhai nekem adományaiddal

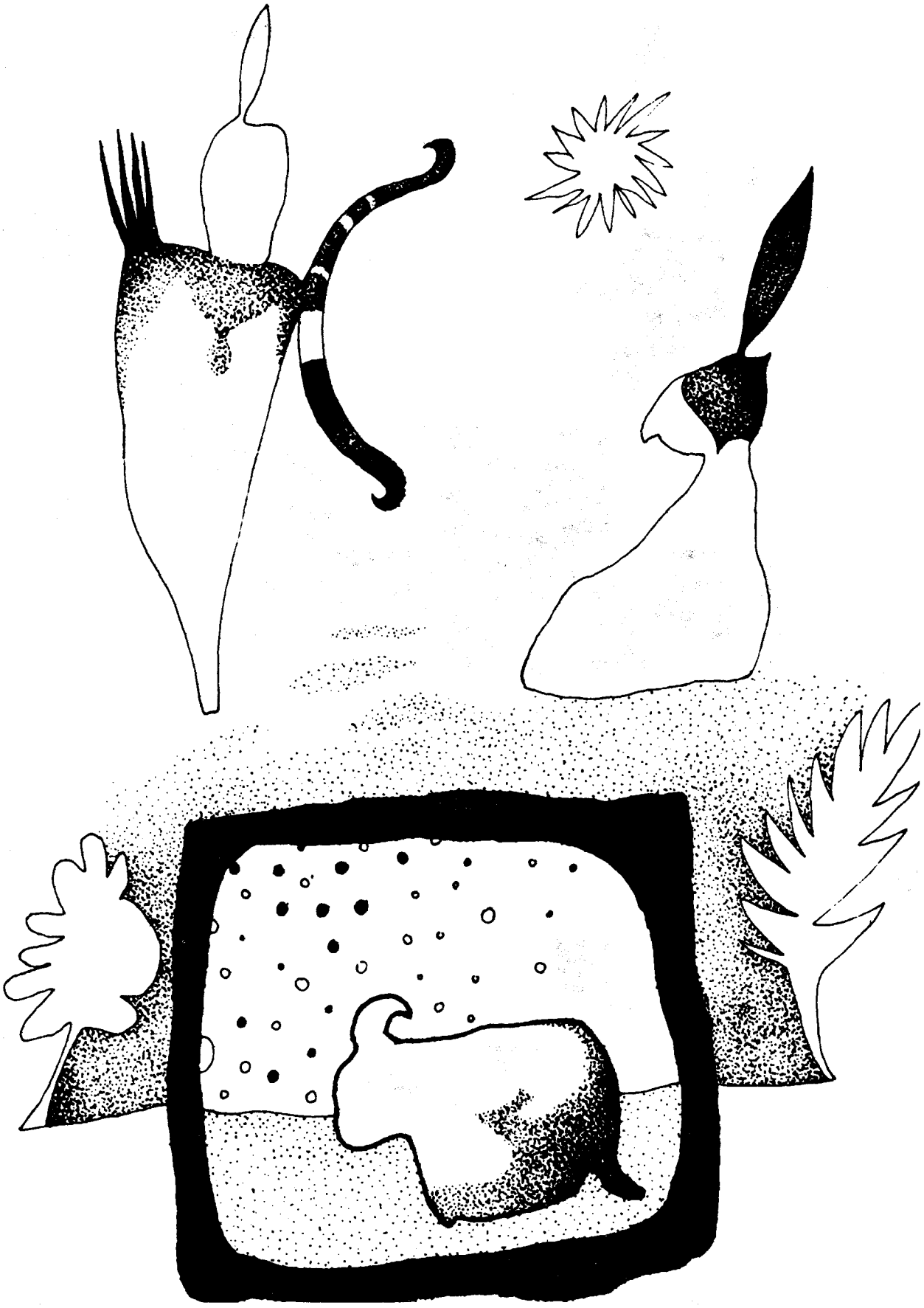

Mínusz egycsillagos indián-kaland

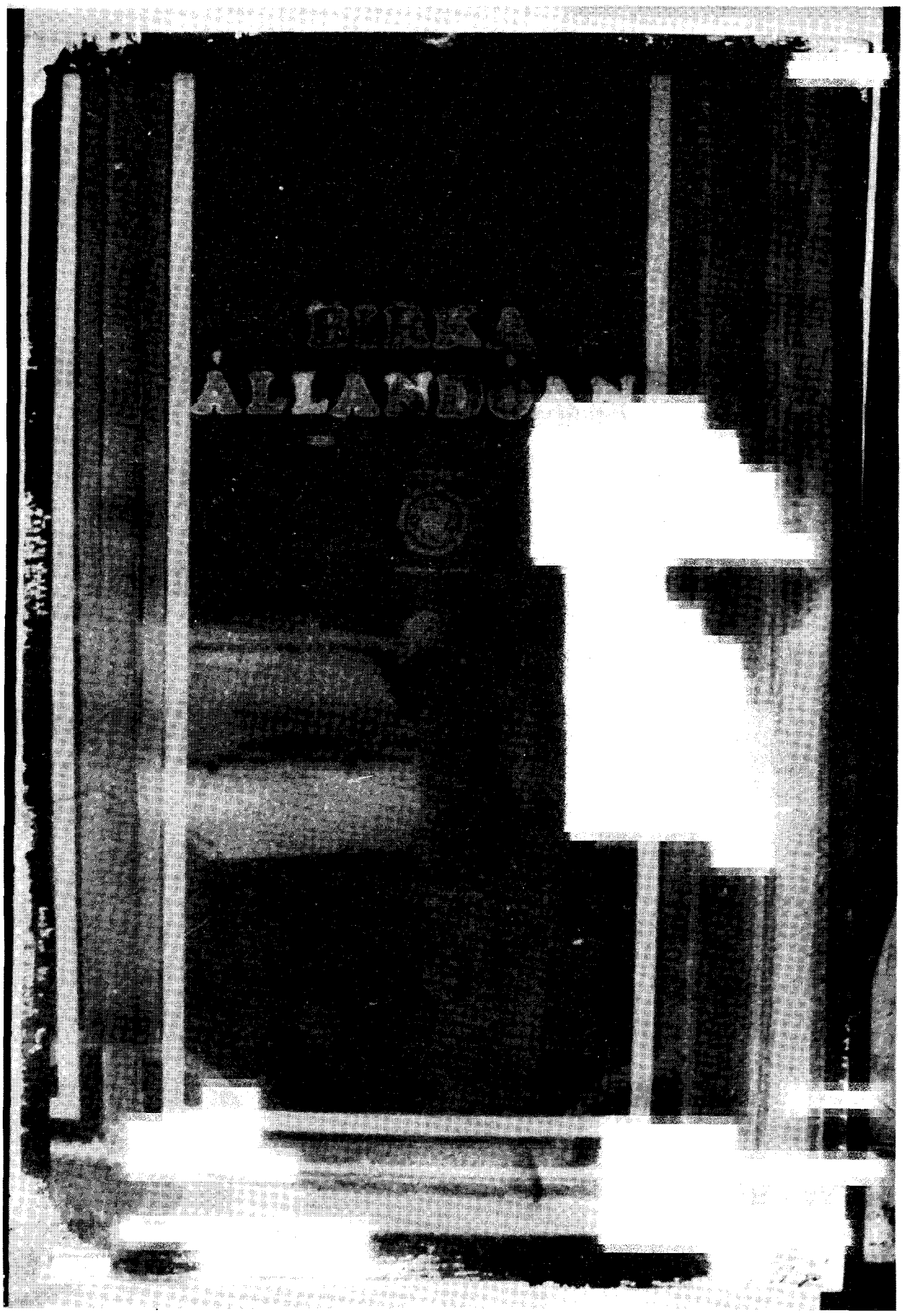
BIRKA
ÁLLANDÓAN

Révész Sándor

Mindenki lehet uszító

Daróczi Ágnes, a Cigány Magazin felelős szerkesztője, aki a hétvégi szendergés idején jelenik meg rendszeresen a tévé képernyőjén, január 24-én betört a főműsoridőbe. Az esti Híradóban uszított Tőkés László püspök ellen egy most aktuális ügyben, egy négy évvel ezelőtt készült felvételről. Normális viszonyok között ez rendkívüli teljesítmény. A Magyar Televízióban uralkodó rendkívüli viszonyok között viszont egészen normális. Ma a Magyar Televízióban mindenki lehet uszító, akiről bármikor, bárhol, bármilyen felvétel készült.

Nézzük a tényeket, aztán nézzünk a tények mögé

A nagyváradi református püspökség egy német alapítványtól tizenötezer márkás segélyt szerez munkahelyteremtő beruházásokra erdélyi cigányok számára. Tőkés László püspök munkatársai előlegként háromezer márkát átutalnak egy megfelelőnek tűnő felhatalmazással jelentkező úrnak, akiről akkor még nem tudják, hogy 1991-ben negyvenezer lej elsikkasztása miatt el kellett hagynia a nagyváradi roma szervezetet. A kecske annak rendje és módja szerint elfogyasztotta a rábízott káposztát, és kérte a többit. A püspökség értesítette a német adományozót, hogy se nyugta, se káposzta, és nagy nehezen elérte, hogy más partnereket kereshessen a cigányság körében a pénz hasznosítására. A fejleményeket az előleg eltüntetői úgy értelmezték, hogy Tőkés püspök ellopta a pénzüket, és tüntetéssel kívántak ez ellen tiltakozni.

Ha *magyar cigányok* uszítanak a magyarellenes román nacionalizmus elsőszámú célszemélye ellen, azzal vádolván a cigányok számára pénzt szerző püspökséget, hogy a cigányoktól lop, akkor ez magyar környezetben kitűnő cigányellenes uszítási lehetőség. Aki ezzel a lehetőséggel élni kíván, az nem arról beszél, hogy a nagyváradi roma szervezetből kiközösített dubiózus alakok szervezkednek, hanem úgy tesz, mintha „a" cigányok uszítanának. Van, aki már ösztönösen uszít, akinek már külön megfontolás nélkül is mindegy, hogy kiről van szó, lényeg, hogy cigány legyen. És akkor az illető megy, és hoz másfél perc cigányt a tévé archívumából. Van, aki tudatosabban uszít, és reprezentatív cigányt hoz az archívumból, hogy a Tőkés elleni uszítás ágense ne egyszerűen „a" „mezei" cigány, hanem a cigányság mint politikai tényező legyen.

*

A tévé Híradójában a nagyváradi tüntetés előkészületeiről szóló hírhez kerepestarcsai cigányokat adagoltak, a felhívás szövegére pedig Daróczi Ágnes tátogatott a Parlament előtt. Daróczi Ágnesről is és a kerepestarcsai cigányokról is 1990 tavaszán készültek a felhasznált felvételek. A kerepestarcsaiakat akkor éppen ki akarták telepíteni, és ez ellen tiltakoztak, Daróczi Ágnes pedig arról beszélt, hogy mi módon degradálta a régi rendszer a cigányságot. Mindkét felvételt külföldi társaságok készítették a Magyar Televízió munkatársainak közreműködésével. Egyikről sem lehet tudni, hogy – a külföldi hanganyagot és a tudósító nevét nem tartalmazó, tehát nem csere vagy vétel útján megszerzett felvétel – miként került az MTV archívumába. De hogy a felvételek mikor és hol készültek, azt a kísérőlapról tudniuk kellett a Híradó azon tiszteletreméltó munkatársainak is, akik esetleg nem képesek fölismerni sem az Országházat, sem Daróczi Ágnest, az egyik legismertebb cigány közéleti személyiséget és a saját kollégájukat.

*

Miközben az 1990-es Daróczi Ágnes a tévében uszított, az 1994-es Lichtentsteinben ült egy tanfolyamon. Szerdán értesült arról a megtiszteltetésről, amelyben a hétfői Híradóban része volt, és a tanfolyamot félbehagyva csütörtökön már haza is repült, hogy személyesen mondjon köszönetet *Pálfy G.-nek* és munkatársainak a kerepestarcsaiak nevében is. Daróczi Ágnes munkatársai szerdán nem tudták elérni sem a Híradó főszerkesztőjét, sem a tévé alelnökét, sem az éppen Magyarországon tartózkodó nagyváradi püspököt.

Csütörtökön a Magyar Hírlap lehozza Daróczi Ágnes férje, *Bársony János* által megfogalmazott tiltakozást, és aznap délután a reptérről a tévébe rohanó tiszteletbeli uszító is beszél Pálfy G.-vel. Pálfy G. felajánlja Daróczi Ágnesnek, hogy készítse el maga a helyreigazítást, amit a sértett azzal hárít el, hogy majd akkor szólal meg személyesen, ha már a végére járt a dolognak. A helyreigazítást Pálfy G. addig is elintézheti maga. El is intézte másnap, amikor a Népszava már címlapsztorit kerekített az ügyből, és kiderült, hogy a *168 óra* is foglalkozni fog vele. A helyreigazítást sikerült olyan szerény megfogalmazásban előadni, hogy a sértett nevét még csak meg sem említették.

*

Miután a helyreigazítás megtörtént, *Havas Henrik* úgy vélte, hogy a 168 órába szánt interjú Daróczi Ágnessel okafogyottá vált. Daróczi Ágnes ezt másképp gondolta, és az interjú végül is elkészült és elhangzott. Ebben az interjúban esett szó először arról, hogy mi annak a mélyebb jelentése, ha egy népet vágóképként kezelnek: „Tárgyakként, lélektelen eszközökként kezelnek bennünket. Ha éppen cigányokról van szó, akkor odavágnak cigányokat, egyik cigány olyan, mint a másik. Vagyis nem embernek tekintenek bennünket, hanem eszközöknek. Pedig ha egy kicsit odanéznének, észrevehetnék, hogy nekünk is emberarcunk van."

„... Aki minden különösebb cél nélkül bármilyen képsort bevág a nagyváradi roma felhívás alá – elég, hogy cigányok szerepeljenek rajta –, annak számára a cigány nem személyiséggel rendelkező ember, nem egyén, hanem fajtájának bármely más példányával felcserélhető típustárgy" – teszi ehhez hozzá *Kis János,* aki a Magyar Narancs február 10-i számában szigorú megrovásban részesíti a 168 óra riporterét: „Havas Henrik a fehér ember magabiztosságával minősíti interjúalanyát: 'Itt arról van szó, hogy ólajtón könyöklő cigány ember után feltűnik az Ön arca, egy nagyon markáns cigány hölgy arca.' Megpróbálom elképzelni, előfordulhatna-e, hogy a Magyar Rádió mikrofonja előtt azt mondja nekem valaki: ‚és akkor feltűnik az Ön arca, egy nagyon markáns zsidó férfiarc.' Vagy pontosabban, elhangozhatnék-e ez a kijelentés anélkül, hogy nyilvánvalóan antiszemitának minősüljön? Meggyőződésem, hogy nem. És éppen ezért magára adó, civilizált riporter soha nem mondana ilyet. (...) Önmagában is rossz, hogy a gyűlölködés, az uszítás, a faji előítélet nyelve hatalmas szigeteket hódíthatott el a tömegtájékoztatásban. De amíg a közvélemény számára azonos marad az emberi és szakmai silánysággal, addig van rá esély, hogy a következő ciklusban szívós aprómunkával visszaszorítsák. Az igazi baj akkor kezdődik, amikor már azt is el tudjuk képzelni, hogy a civilizált beszéd egyik utolsó véderejeként számon tartott 168 óra azon az áron adjon szót az emberi méltóságában megsértett Daróczi Ágnesnek, hogy nem vállal közösséget vele, s a fehér férfi leereszkedő fölényével faggatja."

*

Azon a szombaton, amikor Daróczi Ágnes a 168 órában beszélt, a Cigány Magazin munkatársai Kerepestarcsán forgattak, és alig tudták meggyőzni az ottani felháborodott embereket, hogy nem a Daróczi Ágnes adta el őket vágóképnek ötmillió forintért a Magyar Televíziónak. Ugyanezen a napon Pálfy G. a Pesti Hírlapban bejelenti, hogy az ügyben fegyelmit kér a Híradó ellen.

Február elsején, kedden a Magyarországon tartózkodó Tőkés László találkozik Daróczi Ágnessel, és interjút ad neki. Az interjú szombaton elhangzik a Cigány Magazinban és megjelenik a

Népszabadságban: **„Tőkés László:** *Nézze, rendkívül sajnálom, hogy még ezt az ügyet is még egyszer felhasználták valakik mások, valami másra, amennyiben tényleg ez a bevágásos módszer ilyen csúnyán, ilyen balul ütött ki. De hát éppen arra kell törekednünk, hogy ne használhassanak fel egymás ellen, és én azt hiszem, hogy kellő öntudatosodással és bizalommal elkerülhetjük azt a jövőben. Köszönöm egyébként a magyarországi cigányszervezetek képviselőinek, hogy eljöttek Nagyváradra a következő nap, a meghirdetett úgynevezett ‚meeting' demonstráció következő napján és együttérzésüket fejezték ki. (...) Köszönöm, Ágnes! Legalább én is értesülök hitelesen, hogy mi történt. Éppen Duray úrral voltunk egy körúton, éjjel-nappal utaztunk, és mondják, ott egy faluban, hogy milyen vihar támadt ebből az ügyből.*

Daróczi Ágnes: *Sajnos az én számba adták éppen a mondatot, premier plánban.*

Tőkés László: *Erről pontosan nem hallottam, csak arról a telepről.*

Daróczi Ágnes: *Úgy hangzott, mintha én fenyegettem volna meg Tőkés püspök urat tüntetéssel.*

Tőkés László: *Szörnyű. Jaj, Istenem! Milyen butaság, milyen gonoszság!"*

Azért annyira mégsem szörnyű, mint amikor a *Panoráma* ismétlését akarták megszüntetni, Pálfy G.-t eltávolítani, Chrudinákot leváltani, mert akkoriban Tőkés László rendszeresen tiltakozott, demonstratíve kivonult a Magyar Televízióból, majd demonstratíve visszatért, ebben az ügyben viszont – legalábbis nyilvánosan – nem fordult az illetékesekhez, sem a hírműsorok közönségéhez, pedig módja éppenséggel lett volna rá, hiszen a következő hétvégén is interjút adott A HÉT-nek. (Nota bene: a rádiósok tömeges elbocsájtásának ügyében sem szólalt meg – mit ér az a százvalahány hitvány rádiós a Pálfy G.-hez képes...)

*

Február 1-jén Daróczi Ágnes levelet ír a teljhatalmú alelnöknek, a főnöke, *Peták István,* a Körzeti és Kisebbségi Műsorok igazgatóságának vezetője pedig az alelnökön és Pálfy G.-n kívül még a Felügyelő Bizottság és az Etikai Bizottság vezetőinek is. Etikai vizsgálatot kezdeményez az ügyben *Wolfart János,* a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatalának vezetője. Mindketten utalnak arra, hogy itt nemcsak egy ember személyiségi jogairól van szó, hanem sokakéról s közösség elleni izgatásról. Az illetékeseket azonban ez a vád kevéssé izgatta. Az alelnök némiképp megkésett válaszában megnyugtatta a sértettet, hogy őt is tömérdek igaztalan sérelem éri, s Pálfy G. már különben is fegyelmi eljárást indított az ügyben, s egy demokratikus országban egy demokratikus alelnök nem mukkanhat meg egy folyamatban lévő fegyelmi ügyben. Emlékeink szerint más ügyekben az alelnök nem volt ennyire tartózkodó, de azokban a más ügyekben a vizsgálóbiztos sem volt olyan feddhetetlen férfiú, mint Hornyik Miklós, akinek már az MTV Etikai bizottságában is sikerült úgy megvédenie *Chrudinák Alajost* a Parabolát érintő etikai kifogások ellen, hogy a hálás ártatlan rögtön be is vette őt a műsoraiba.

Pálfy G. mindenesetre – szemben azzal, amit néhány nappal korábban a Pesti Hírlapnak nyilatkozott – jobbnak látta, ha nem felülről kér fegyelmit önmaguk ellen, hanem ő indít fegyelmit – maguk között.

Az intenzív levelezgetés eredményeképpen február 9-én Pálfy G. István és Daróczi Ágnes főnökeik jelenlétében megállapodtak abban, hogy ha a fegyelmi vizsgálat lezárul, arról Daróczi Ágnest azonnal értesítik, és az általa elkészített helyreigazító anyagot változtatás nélkül levetítik.

*

Az MTV Etikai Bizottsága február 21-én hozott határozatával figyelmeztetésben részesíti Stefka István felelős szerkesztőt és Joós György külpolitikai szerkesztőt. A Bizottság megállapította, hogy a korábbi felvételeket Daróczi Ágnes személyét sértő módon, gondatlanul, a szükséges feliratok mellőzésével használták fel. A kerepestarcsai cigányok „felhasználásával" a határozat nem foglalkozott, ezzel szemben határozottan kizárta a szándékosság és a politikai célzat lehetőségét, s szükségesnek találta, hogy a Híradó áldásos cigánypolitikai tevékenységét méltassa: „Annyi azonban már az etikai vizsgálódás során is megállapítható volt, hogy a joggal kifogásolt képsort nem szándékos, és különösen nem provokatív magatartás eredményezte. A Magyar Televízió és ezen belül a Híradó főszerkesztősége sokat foglalkozik a cigányság, általában az etnikai kisebbségek problémáival. Minden tőle telhetőt megtesz a társadalmi feszültségek enyhítésére. Ennek a sajnálatos gondatlanságnak tehát semmiféle politikai okot tulajdonítani nem lehet."

Február 24-én értesíti Daróczi Ágnest a fegyelmi vizsgálat lezárásáról – a Pesti Hírlap. A beosztott szerkesztőt megrótták, Stefka István felelős szerkesztőt nem rótták meg. A megállapodásban ugyan nem pontosan arról van szó, hogy a sértettet a *Pesti Hírlap* egyéb olvasóival együtt értesítik az ítélet megszületéséről, de hát így sikerült. A Cigány Magazin szerkesztői nagy nehezen megkapják a helyreigazító összeállítás elkészítéséhez szükséges anyagokat. A kétperces összeállítás elkészült, a Híradó leadta és a fegyelmi vizsgálat eredményének ismertetésén túl, csupán annyi kommentárt fűzött hozzá, hogy a részükről nem volt szándékos a dolog. A helyreigazító összeállításból végül is minden igazán lényeges dolog kiderült, s a cigányok magyarországi történetéről is elhangzott néhány utalás, ami bizonnyal nem volt fölösleges kevéssel azután, hogy egy közveszélyes dilettáns történésznek öltözve meglehetősen nagy baromságokat adott elő ebben a tárgykörben egy addig és azóta kitűnő előadásokból álló televíziós történelmi sorozatban.

Az ügy ezzel részben lezárult. A helyreigazítás megtörtént. A Híradó és A HÉT számtalan sértettje közül igazán kevesen mondhatják el magukról, hogy ilyen helyreigazítási lehetőséget kaptak.

A tények elfogytak, a kádencia következik

Vajon mire gondolnak a Híradó szerkesztői, a Magyar Televízió Etikai Bizottsága és Havas Henrik, amikor arról beszélnek, hogy ez a kis malőr nem volt szándékos. Arra gondolnak, hogy Joós szerkesztő úr nem szándékosan hozatott képanyagot a tévé archívumából, nem tudta, hogy a képeken nem az érintett cigányok vannak, hanem azt hitte, hogy ő voltaképpen Nagyváradról kapott friss filmtudósítást?! Ha nem erre gondolnak, akkor mire?!

Akkor csak arra gondolhatnak, hogy ismeretlen cigányok személyiségi jogainak semmibe vétele, az ő megrágalmazásuk, ahogy Kis János írja, *„fajtájuk egymással felcserélhető példányaiként"* való kezelésük nem malőr. Ezzel nincs semmi baj. A baj csak az, hogy az archívumból előhorgászott példányok között egy ismert egyed is van, aki pozíciójánál fogva balhét tud csinálni. Más baj nem lehet, mert ez az egyetlen dolog, amelyről egyáltalán elképzelhető, hogy nem volt szándékos.

Elképzelhető, hogy nem volt szándékos, és elképzelhető, hogy szándékos volt, de mindkettőt nehéz elképzelni. Nehéz elképzelni, hogy az első számú közszolgálati hírműsorban, amely, mint olvastuk, gyakran foglalkozik a magyarországi cigánysággal, olyan szerkesztő készít és olyan felelős szerkesztő (Stefka István) fogad el egy cigány témájú anyagot, aki nem ismeri fel a magyarországi cigányság talán legismertebb közéleti személyiségét, aki az utóbbi években ott volt szinte mindenhol, ahol a Híradó és A HÉT tudósítanivalót talált, s aki egyébként a munkahelyi kollégája. Ugyanakkor nehéz elképzelni azt is, hogy a szerkesztők tudatosan vállalkoznak olyan hamisításra, amellyel lehetetlen nem lebukni, s amelyről tudják, hogy csak botrány és helyreigazítás lehet a vége.

Valóban mindkét variációt nehéz elképzelni – normális esetben. A Híradó esetében viszont egyiket sem olyan nehéz. A Híradó szerkesztője és felelős szerkesztője bizony lehet ennyire tudatlan, és lehet annyira körmönfont is, hogy eleve a „kabátlopási" effektusra számít: „ez az egész ügy egy zavaros história, a Daróczi Ágnes körül valami bizonyára nincs rendben..." Ha valakit belekeverünk valamibe, akkor történhet vele valami. Akkor nem másznak ki belőle egészen, akkor sem, ha kimászik. Nekünk nem lehet bajunk belőle, neki lehet. Ez a feltevés, amint azt tavaly ősz óta különösen jól tudjuk, megélt tapasztalatokon alapul. Manapság bizony mindenki lehet uszító.

Eörsi István

Katicabogaramról

Katicabogaramnak
csupán hat pöttye van,
reggeli rózsalevélen
napozik gondtalan.

Arra jár néhány társa,
hétpöttyös katicák,
ugratják majd gyalázzák
egy délelőttön át.

„Csúnya vagy" – mondják –, „Kripli" –
„Elfajzott" – „Idegen!"
Ő meg örül a napnak,
s hogy olyan, amilyen.

Hőre lágyul? Hőre keményedik?

És akkor talpára állította

Sybil Milton

Náci politika a romák és a sintik ellen 1933–1945*

Az esszé azoknak a náci törvényeknek a sorát elemzi, amelyek a romák és sintik mindennapi életét határozták meg Németország és Ausztria területén 1933 és 1945 között. Dokumentumokat mutat be a cigányok megsemmisítéséről szóló döntésről, összehasonlító adatokat közöl a nemzetiszocialista uralom alatt a zsidóság és cigányság helyzetével kapcsolatban.

A cigányok, azaz a romák és sintik, alig szerepelnek a náci fajüldözésről szóló mai történetírásban. Ellenkezőleg, erről a témáról ma is babonák, előítéletek, sztereotípiák uralják a vonatkozó irodalmat. Így születhetett meg Yehuda Bauer véleménye, miszerint „a cigányokra vonatkozóan a náciknak semmiféle politikája nem volt", azaz a nácik cigányüldözése elméletileg különbözött a zsidóüldözéstől. Ez természetesen tévhit. Hasonlóan félrevezető és téves elgondolás *Hans-Joachim Döringé,* aki szerint a náci politikát a bűnügyi kontroll igénye és a hadi biztonság motiválta; vagy *Bernhard Streck*-é, aki a járvánnyal és közegészségügyi okokkal indokolja a romák és sintik kiirtását. Tény, hogy a „zsidó kérdés" nagyobb horderejű volt a náci ideológiában, mint a „cigány katasztrófa" gondolata, hiszen a romák és a sintik társadalmilag marginális helyzetben voltak, míg a zsidók asszimilálódtak a német társadalomba és kultúrába. A cigányok jóval kevesebben is voltak, 1933-ban a német lakosságnak mintegy 0,05%-át tették ki. Ugyanakkor mégis megdöbbentő a párhuzam a zsidókat és cigányokat érintő ideológia és a kiirtás véghezvitele terén. Az üldözés hasonlósága és egyidejűsége ellenére fontos különbség, hogy a nácik zsidóellenességéről szóló másodlagos irodalom is hatalmas mennyiséget tesz ki, de csak elszórtan találunk tanulmányokat a romák és sintik sorsáról. Ez a tény nagymértékben befolyásolta a kort érintő történelmi elemzéseket, melyekben a cigányok legfeljebb az utóiratban szerepelnek.

A nácik hatalomrajutását megelőzte a romákkal és sintikkel kapcsolatos fajelmélet. A *Második Birodalom* és a *weimari köztársaság idején Baden, Bajorország, Bréma, Hessen* és *Poroszország* államai törvényeket hoztak a cigányok diszkriminációjáról, és olyan hivatalos sztereotípiákat léptettek életbe, melyek a cigányságot vándorló, aszociális, bűnöző és fajilag alsóbbrendű idegen elemekként definiálták. Már 1899-ben Bajorország létrehozta az úgynevezett *„Cigányok Információs Hivatala"* intézményét, amely leszármazási adatokat, fényképeket és ujjlenyomatokat gyűjtött össze a hat év feletti cigányokról. A weimari alkotmány 108-as paragrafusa értelmében ugyan a cigányok teljes és egyenlő állampolgári jogot kaptak, de ezek értéktelennek bizonyultak a diszkriminációs törvényekkel szemben. Az 1926. július 16-i bajor törvény – *„Intézkedés a cigányokkal, vándorokkal és munkaképtelenekkel kapcsolatban"* – utasított minden letelepedett és vándorló cigányt, hogy jelentkezzen a rendőrségen, a helyi nyilvántartási hivatalban és munkavállalójuknál. Egy hasonló porosz rendelet 1927 novemberében különleges személyi igazolványt vezetett be a cigányok számára, ujjlenyomatokkal és fényképekkel, amelynek viselése minden hat év feletti romára és sintire nézve kötelező volt. A weimari köztársaság utolsó éveiben rutinszerűvé vált a cigányok önkényes elfogatása – színlég bűnügyi okok miatt. Az 1926-os bajorországi törvényt mint az összes német államra vonatkozó normát adaptálta a nemzeti rendőrség 1929 áprilisában, s megfogalmazta az *„Irányelvek a cigányok elleni küzdelemhez Németországban" c.* dokumentumot, az intézkedés főhadiszállásává *München* városát jelölte ki. Ezt a rendelkezést 1933. március 18-án megújították azzal a kiegészítéssel, hogy bármely állam további megkötéseket alkalmazhat.

Nehezen vonható meg a határvonal a weimari előzmény – azaz a romák és sintik bűnözőként, társadalmon kívüliként, vándorként felfogott nyilvántartása – és az első náci rendelkezések között. Kezdetben a nácik a zsidókra, cigányokra és a fogyatékosokra hasonló korlátozásokat léptettek életbe. A társadalomba beilleszkedni képtelen cigányokat az 1933 júliusi törvények mint örökletes károsodásokat hordozókat tartották számon, az 1933 novemberi törvények pedig mint megrögzött bűnözőket. Az első törvény a kötelező meddővé tételt írta elő, a második a koncentrációs táborokba történő bebörtönzésüket eredményezte. Az 1933. július 14-i honosságtól megfosztó törvényt és az 1934. március 23-i kiűzetési törvényt végrehajtották, felhasználva ezeket arra, hogy a külföldi és hontalan cigányokat eltávolítsák Németországból. Az 1935-ös nürnbergi faji törvények és az azokhoz kapcsolódó félhivatalos kommentárok a cigányokat a zsidókkal és színesbőrűekkel együtt *„fajilag különböző, idegen vérű kisebbségként"* határozzák meg. Tilosnak minősítik a fajilag kevert házasságokat német vérűek és *„cigányok, négerek vagy azok törvénytelen leszármazottai"* között. A nürnbergi faji törvények a zsidókat és cigányokat teljes mértékben megfosztották polgári jogaiktól.

A *Náci Fajvédő Hivatal* és a *Gestapo* már 1934-ben összeállította a „társadalmon kívüliek" katalógusát. A náci rendőrség, illetve az egészségügyi adminisztráció ezt folytatta, és kiterjesztette a rendszeres nyilvántartást a cigányokra, mint potenciális bűnözőkre. Így a testi-antropológiai és származástani nyilvántartás a cigányokat mint *„fajilag alsóbbrendű, aszociális és bűnöző ázsiai leszármazottakat" határozta* meg. Ezen túl a náci szociálpolitika csökkentette a zsidók és cigányok támogatására fordított kiadásokat, s ez a zsidók elszegényedéséhez vezetett, az eleve szegény cigányok pedig még kevesebb pénzbeli támogatást kaptak a helyhatósági szervektől. Ugyanezen hatóságok a romákat és sintiket cigánytelepekre telepítették.

Hans Pfundtner 1936-ban azt a megbízatást kapta a belügyi titkárságtól, hogy kezdjen hozzá egy országos cigány törvény előkészületeihez, tegyen kísérletet arra, hogy „rátaláljanak a cigányprobléma totális megoldására nemzeti és nemzetközi szinten". E mandátumban átmeneti javaslatok találhatók az idegen és nem letelepedett cigányok kiűzetéséről, mozgás-

*(In Journal of the Gypsy Lore Society, Vol. 2. No. 1. 1992.)

szabadságuk korlátozásáról; a vándor kereskedő cigányoknak igazolványok kiadásáról; fokozott rendőri őrizetről; a német-cigány vegyes leszármazott (ún. Mischlinge) meddővé tételéről, minden a Birodalomban élő cigány nyilvántartásáról és egy különleges cigányrezervátumba történő telepítéséről.

A nemzeti törvény megalkotása helyett a *Titkosrendőrségi Erők Központi Hivatala (RKPA)* és a *Belügyminisztérium* 1936 júniusában Münchenben nyilvánosságra hozta a *„Küzdelem a cigányveszély ellen"* című határozatot, mely még tovább növelte a cigányokkal szembeni zaklatást, kényszert, fenyegetést. Ez a müncheni hivatal vezető szerepet játszott a cigány adatbank működtetésében, és Bécsben, a „Küzdelem a cigány veszély ellen" tárgyában az Interpol nemzetközi központja előtt ez a hivatal képviselte az összes német rendőrségi hivatalt.

A Birodalom és a porosz belügyminisztérium 1936. június 6-i rendelete új mozzanatokat tartalmazott. A rendelet felhatalmazta a berlini rendőrség vezetőjét, hogy Poroszországban rajtaütésszerűén elfogjanak minden cigányt az olimpiai játékok előtt. Ennek eredményeképpen 1936. július 16-án hatszáz cigányt fogtak el és rendőri őrizet alatt hajtották ki őket a szennyvízcsatornák mentén, a köztemető irányában Berlin külvárosába, Marzahnba. Bár mind a szennyvíz, mind a sírok sértették a cigányok kulturális tabuit, B*erlin-Marzahn* lett a legnagyobb cigánytábor (Zigeunerlager). Százharminc karavánból állott, melyet a Reich munkaügyi hivatala lakhatatlannak nyilvánított; a tábort egyenruhás porosz rendőrök egy osztaga őrizte. A higiéniai feltételek szinte teljes mértékben hiányoztak, mindössze három vízcsap és két WC állt rendelkezésükre. A tábort a túlzsúfoltság és az egészségtelen körülmények jellemezték. 1938 márciusában például a hatóságok 170 fertőző betegről tudósítottak.

A berlin-marzahni cigányokat munkára kötelezték. Ezen túlmenően, a Reich Egészségügyi Hivatala arra kényszerítette őket, hogy részletes adatokat szolgáltassanak az antropológiai és származástani nyilvántartáshoz. Éppen ezek az adatok szolgáltak aztán alapul a honosság megvonására és a kötelező meddővé tételre. A berlin-marzahni cigánytelepnek köszönhetően egyre szorosabbá vált a közegészségügyi hivatal és a rendőrség közötti együttműködés, aminek később a deportálás és a cigányok tömeges lemészárlása lett az eredménye. 1939 után a marzahni rabokat kényszermunkára hajtották a *sachsenhausen*-i kőbányákba, vagy a berlini utcákon a légitámadások nyomán keletkezett kőtörmelékeket kellett eltakarítaniuk. A legtöbbjüket 1943-ban *Auschwitzba* deportálták.

1936 tavaszán a Reich egészségügyi hivatalának L3-as osztályaként megalakult a Fajhigiéniai és demográfiai-biológiai kutatási egység. Dr. Róbert Ritter vezetésével 1937-ben az egység megkezdte rendszeres származástani és genetikai kutatásait. Ritter és munkatársai szorosan együttműködtek a Reich Központi Biztonsági Hivatalával (RSHA) és a belügyminisztériummal. Ritter kutatási egysége mintegy 30 000 cigányt és félcigányt tartott nyilván Németországban, róluk származástani és faji adatokat szolgáltatott abból a célból, hogy a Reich új cigány törvényt alkothasson. Ritter csoportjának az volt a célja, hogy bizonyítsa: a bűnözés és az aszociális viselkedés öröklődő.

1937-ben *dr. Adolf Würth* biológus-antropológus, Ritter egyik munkatársa így jellemezte a náci politika hasonlóságát zsidókkal és cigányokkal kapcsolatban:

„A cigánykérdés ma számunkra elsősorban faji kérdés. Így a nemzeti szocialistáknak tulajdonképpen ugyanúgy meg kell fontolnia a cigánykérdést, mint a zsidókérdést. A munkát már megkezdtük. A zsidókat és a cigányokat egyazon alapra helyeztük a nürnbergi törvények és a házasságtilalom segítségével, a német vér védelme érdekében. A cigányok nem német vérűek, és nem is rokonok a német vérrel."

Würth származástani és antropológiai kutatásokat folytatott cigányokon *Württembergben,* és 1940-ben az ő segítségével történt meg az első 500 roma és sinti deportálása Württemberg állami börtönéből *Lublin*ba.

1935 után a helyi önkormányzatok és a helyi jóléti hivatalok azt indítványozták a német rendőrségnél, hogy a növekvő számú német cigányokat az újonnan létrejött helyhatósági *Zigeunerlagerekbe* (cigánytáborokba) gyűjtsék. Ezek a táborok elsősorban SS-Sonderlager-ek voltak; hasonlatosak a gondosan felügyelt koncentrációs táborokhoz" és a kezdetleges gettókhoz. Általában a külvárosokban alakították ki, és az SS, a csendőrség és a városi rendőrség őrködött felettük. 1935 után ezek a táborok váltak a kényszermunkára, származástani nyilvántartásra vagy kötelező meddővé tételre kötelezett cigányok gyűjtőhelyévé. 1933 és 1939 között ilyen Zigeunerlager-t hoztak létre Kölnben, Düsseldorfban, Essenben, Frankfurtban, Hamburgban és más német városokban is. Ezek a táborok a helyhatósági internálótelepekből fokozatosan olyan központokká váltak (Sammellager), ahonnan 1939 után rendszeresen deportálták az embereket a koncentrációs táborokba.

1936 tavaszán Frankfurtban az önkormányzat tisztségviselői — beleértve Frankfurt rendőrfőnökét, Beckerlet-et, Krebs polgármestert, és a jóléti hivatal képviselőit is — cigányellenes tevékenységi körüket tovább terjesztették. Az új rendszabályok kimondták a heti háromszori rendőri ellenőrzést; a cigányok személyazonossági iratainak ellenőrzését, abból a célból, hogy kiszűrjék a hontalanokat, a külföldieket, és azokat száműzhessék; a kötelező helyi genetikai és származástani nyilvántartást; minden romát és sintit köteleztek a frankfurti Zigeunerlager-ba történő letelepedésre; megtiltották, hogy a cigányok ezen a táboron kívül helyi táborhelyet béreljenek; eltávolítottak minden bevándorló romát és sintit Frankfurtba érkezésükkor.

A további rendszabályok még inkább fokozták a rendőrségi zaklatásokat a helyi és bevándorló cigányok ellen. Az útmutató jóváhagyta, hogy csökkentsék a bevándorló cigányok kiadható munkakönyvének mennyiségét, így korlátozták a kés- és ollóköszörűs, lókupec, úti árus, jövendőmondó, zenész, cirkuszos foglalkozások lehetőségét. Ellenőrizték, hogy járnak-e a cigány gyermekek iskolába, az iskolakerülést szigorúan büntették: a helyi, fiatal cigányok számára fenntartott telepre szállították őket. Minden cigány felett kötelezően a rendőrség őrködött. Hasonló rendszabályokat hoztak már német városokban is.

A rendelkezésre álló történeti irodalom szerint 400 bajorországi cigányt deportáltak Dachauba 1936 júliusában. Ez egy időben történt a berlini cigányok összegyűjtésével, a berlin-marzahni tábor kialakításával. Ezen kívül 1000 munkaképes cigányt fosztottak meg szabadságától 1938. június 13. és 18-a között, és *Buchenwaldba, Dachauba* és *Sachsenhausenbe* deportálták őket, a nőket pedig Lichtenburgba küldték. Az 1938-as elfogatások egy kiadatlan rendelet szerint a „bűnmegelőzés" céljából történtek. Ez a rendelet (1937 decemberéből) az elfogatási parancsot minden olyan személyre kiterjesztette, akinek társadalomellenes viselkedése a közjót fenyegette, tekintet nélkül arra, hogy az illető személy büntetett előéletű volt-e vagy sem. A rendeletet a bevándorló, munkanélküli cigányokra, asszociális, visszaeső bűnözőkre, hajléktalan koldusokra, kéregetőkre és zsidókra alkalmazták — beleértve a büntetett előéletűeket is (ezek körébe tartoztak egyébként a közlekedési rendszabályokat áthágók is). Az elfogatásokat nem annyira a Gestapo, inkább a Kripo hajtotta végre, célja az volt, hogy az egyre növekvő táborhálózat számára minél több munkaerőt biztosítson.

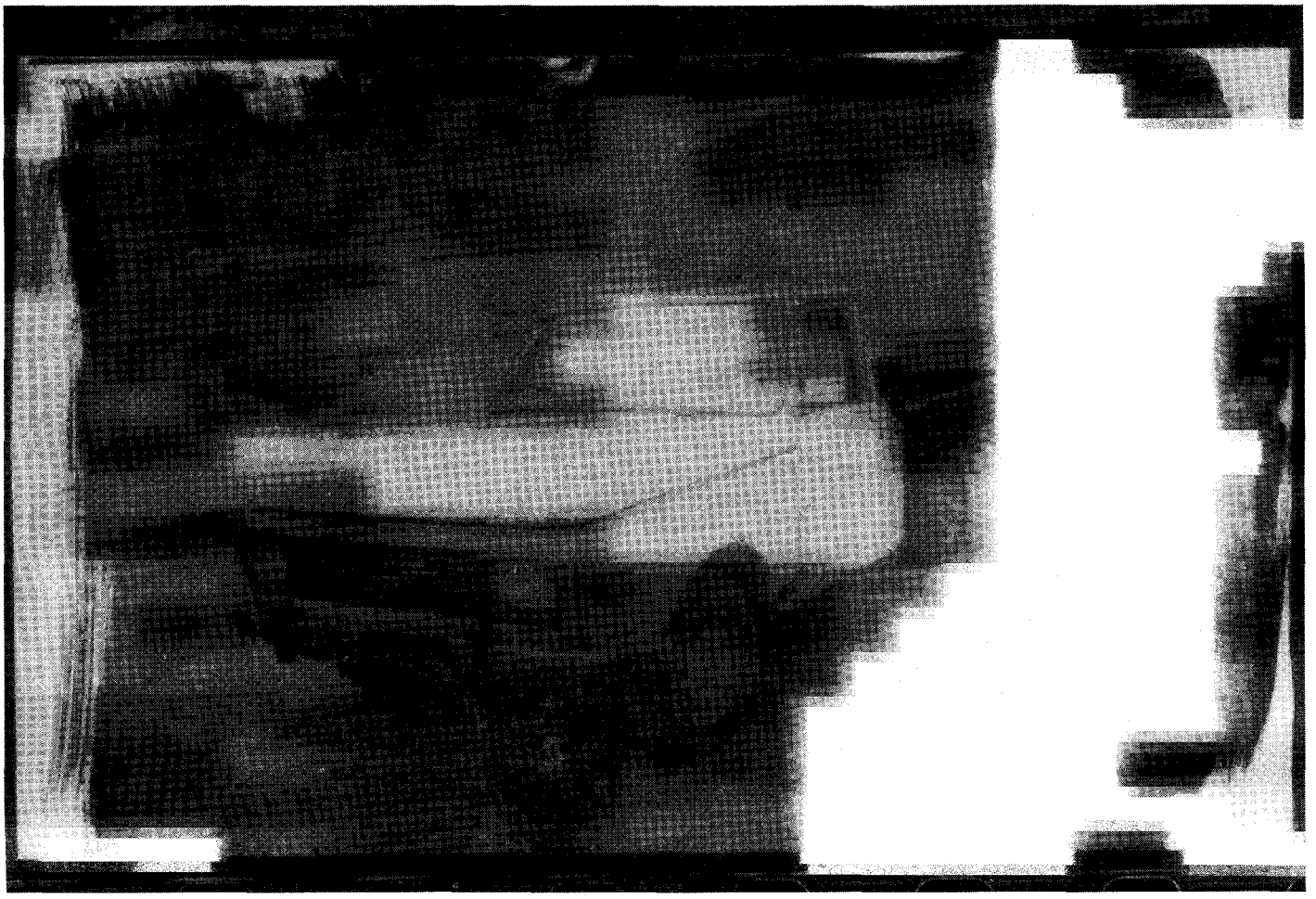

Az osztrák és német cigányokat közvetlenül a háború kitörése előtt Mauthausenbe és Ravensbrückbe küldték. 1938 nyarán és őszén körülbelül 3000 munkaképtelen romát és sintit deportáltak az *Ostmarkból* koncentrációs táborokba. így 2000 16 év feletti cigány férfit küldtek Dachauba és később Buchenwaldba, és 1000 15 év feletti cigányasszonyt *Ravensbrück*be.

Bár az 1939 előtti koncentrációs táborokról nem áll rendelkezésre elég adat, a fentiek mégis fontos adalékokkal szolgálnak a második világháború hajnalán már meglévő koncentrációs táborrendszerről.

Az 1938–39-es évek folyamán a cigányokkal kapcsolatos náci ideológia csaknem olyan agresszívvé vált, mint a zsidók elleni kampány alatt. 1938 augusztusában a cigányokat – látszólag hadbiztonsági okokból – kiűzték a határzónákból, a Rajna bal partjáról, és amikor a háború megkezdődött, megtiltották számukra a vándorlást a Reich nyugati területén. 1938 májusában Himmler úgy rendelkezett, hogy a cigányok müncheni hivatalát átkereszteljék, és Berlinbe, az RKPA-ba helyezzék át. Ezek után 1938. december 8-án *Himmler* „Küzdelem a cigány veszély ellen" címen kiadta rendeletét, melyet *Róbert Ritter* antropológiai és származástani nyilvántartási adataira alapozott.

Himmler javaslata az volt, hogy *„a cigánykérdést elsősorban faji alapon kell megoldani",* és kimondta, hogy a hat év feletti cigányokat három faji csoportba kell sorolni: *„cigányok, cigány Mischling-ek (keverékek) és olyan nomád személyek, akik cigány módra élnek".* Az 1939-es év elején közzéadott irányelvek szerint az RKPA támogatja a *„kiterjesztett cigány törvény további csiszolását, mely tiltja a fajkeveredést és szabályozza a cigány faj életét németföldön".* A rendelet előírja az átfogó és rendszeres helyi és származástani nyilvántartást, melyet a helyi rendőrség és a közegészségügyi elöljáróság feladatául jelöl ki. Képes személyi igazolványl ír elő minden cigány és félcigány számára. Himmler rendeletének végrehajtása azt eredményezte, hogy a Reich cigányzenekarából több tucat cigány zenészt eltávolítottak, kizárták őket mindenfajta munkalehetőségből. Egy 1940. február 5-én keletkezett beszámoló, melyet dr. Meissner, a grazi kerületi bíróság meghatalmazottja írt a Birodalom igazságügyminiszterének, tükrözi a náci politika radikalizálódását. Az írás a cigány zenészek alkalmazását tiltja meg: *„A cigányok leginkább koldulásból és lopásból élnek. Ha zenészként is dolgoznak, ez a tevékenység csak arra szolgál, hogy elsődleges foglalkozásukat elfedjék vele."*

A német cigányok deportálása röviddel a háború kitörése után megkezdődött. 1939. október 17-én Reinhard Heydrich kiadott egy rendeletet, amely megtiltotta minden cigánynak és félcigánynak, hogy nyilvántartási helyét megváltoztassa. E törvény lényeges szerepet játszott a deportálások végrehajtásában. Október második felében *Arthur Nebe,* az RKPA vezetője gyorsítani próbálta a berlini cigányok deportálását, kérte, hogy *Eichmann* „adjon három vagy négy vagon cigányt" a niskoi zsidó szállítmányhoz, amely Bécsből indult. Ennek a tervnek a meghiúsulása azonban meggátolta 30 000 cigány korai kitelepítését a Nagy Nemei Birodalomból. Az 1939 októberében még sikertelen deportációra végül is 1940 májusában került sor, amikor 2800 német cigányt deportáltak *Lublinba.* Ausztriában 1940 augusztusára tervezték a

Lengyelországba irányuló deportálást. A cigányok bezárására és felmentésére vonatkozó szabályok hasonlóak voltak, mint a későbbi zsidó elhurcolások idején használt megkötések.

A deportált cigányok ingó és ingatlan vagyontárgyait lefoglalták, lemondási formanyomtatványokat írattak velük alá, melyek szerint ezek a javak *„Volks und staatsfeindlichen Vermögens"*-ként (nép- és államidegen javak) váltak elszállíthatóvá. Az 1933 júliusában a *„felforgatók és ellenségek javainak lefoglalására"* hozott törvényt kezdetben a jogaiktól megfosztott, száműzött foglyokra, majd a zsidókra is alkalmazták. A cigányok deportálását 1940 októberében ismét felfüggesztették a kormánytól érkezett panaszok miatt. 1941 júliusában — valószínűleg a *Szovjetunió* megtámadása miatt – az RSHA leállította a kelet-poroszországi cigányok deportálását, megjegyezve, hogy a „cigánykérdés általános és végső megoldása most nem valósítható meg". Ehelyett az RSHA egy új Zigeunerlager létesítését kezdeményezte Königsberg külvárosában, melyet szögesdróttal vetetett körül.

A cigány- és zsidódeportálásokkal kapcsolatos dokumentumok a kivégzési szisztémára is rávilágítanak. Ahogy a zsidók *Lódzba* történő deportálása, ugyanúgy az 1941. november 5—9. között *Hartburg*ból, *Fürstenfeld*ből, *Mattersburg*ból, *Roten Thurm*ból, *Lackenbach*ból, *Obertwart*ból összeszedett 5000 cigány deportálása összefüggésbe hozható a *Chelmno* (Kulmhof) létrehozásával, ahol ezeket a cigányokat 1941 decemberében—1942 januárjában gázkamrában megsemmisítették. Hasonló sorsra jutottak a varsói gettókba bezárt cigányok, akiket *Treblinkába* deportáltak 1942 nyarán. Míg az SS Einsatzgruppen a Szovjetunióban végezte dolgát, addig a balti államokban több ezer cigányt és zsidót öltek meg. Az RSHA *„153-as számú beszámolója a Szovjetunióból"* jelentette: *„A cigánykérdés megoldódott Szinferopolban"*. 1942 októberében *Ottó Oklendorf,* az Einsatzgruppe vezetője kimondta, hogy a zsidók és cigányok megsemmisítése ugyanazon az alapon áll. Hasonlóképpen 1942 júliusában a Birodalom ostlandi népbiztosa, az SS és Riga rendőrfőnökének tájékoztatásaképp megjegyezte: *„a zsidókat és cigányokat érintő bánásmód azonos alapokra helyezendő."*

Németországban és Ausztriában 1942-ig elsősorban a cigány Mischlingekkel kapcsolatban léptek életbe náci rendszabályok, hiszen Ritter fajkutatásai szerint a németországi romák és sintik 90%-a kevert eredetű. 1942-től a rendszer már nem tett különbséget: minden cigánnyal ugyanúgy bánt. 1942 és 43 között, amikor a legtöbb cigányt deportálták a Reichből, a nácik minden megkülönböztetést eltöröltek a cigányok és zsidók között. Az 1942. március 12-i új rendeletek egyformán érintették a cigányokat és zsidókat a szociális támogatások és a kötelező munka szempontjából.

Egyes források azt támasztják alá, hogy maga *Hitler* is bekapcsolódott a cigányok kiirtásáról szóló végső döntésbe. 1942. december 3-án *Martin Bormann* levelet írt *Heinrich Himmlernek,* melyben tiltakozott az ellen, hogy a Reich SS vezetője bizonyos cigányokat felmentsen a rendeletek érvényessége alól, pedig a kutatások *„nyelvükről, szokásaikról... és az értékes német szokások ismeretéről"* ezt nem indokolják. Bormann a levélben állítja, hogy ezt a kivételezést sem a nép, sem a párt, sem a Führer nem látná indokoltnak. Himmler a levélre kézírással rájegyzi: *készítsenek kivonatokat Hitlernek a cigányokról.* A margón ez áll: *„Führer Aufstellung wer sind Zigeuner"*. Himmler találkozott is Hitlerrel 1942. december 10-én, és hat nappal később Bormann nyomására, és valószínűleg Hitler parancsára, Himmler kiadta a cigányokról szóló Auschwitz-rendeletet. Ennek eredménye a deportálás, és a Birkenauban rendezett vérfürdő lett.

Nyilvánvaló, hogy Hitler bekapcsolódott az eseményekbe, és tudott a megsemmisítésekről is. Ebben az időben a német politika még tovább radikalizálódott a zsidókkal és cigányokkal kapcsolatban.

Már 1942. szeptember 26-án, három hónappal Himmler Auschwitz-rendelete előtt 200 cigányt Buchenwaldból Auschwitzba telepítettek, és egy új cigánytelep létesítését határozták el Birkenauban. 1943. február 26-án megérkezett az első német cigány szállítmány az újonnan épült cigány „családi táborba", Birkenauba. A leigázott Európa minden országából érkeztek cigányok Auschwitz-Birkenauba 1943. március 7. után: 1940 májusától a cigányokat családostól deportálták, sorsuk-történetük hasonló volt a birkenaui cigány- és családi táborokban. 1944. augusztus 2-án likvidálták az Auschwitz-Birkenau-i cigánytábort. Addigra 13 614 cigány halt meg a száműzetés, alultápláltság, betegség és az orvosi kísérletek következtében, 6432-t gázkamrában semmisítettek meg, 32-t szökés közben lőttek le. Tehát a 23 000 német és osztrák roma és sinti közül mintegy húszezren elpusztultak Auschwitzban. 1943. április 25-én a Birodalom polgárjogi törvényei szerint mind a zsidókat, mind a cigányokat összes jogaiktól megfosztották.

Bár egyre több speciális monográfia is készült a náci politikával kapcsolatban, a romák és sintik sorsát tanulmányozó Holocaust-irodalom még mindig hiányos. Az eljövendő kutatásoknak egy átfogó és rendszeres kézikönyv elkészítésére kellene törekedniük, melyben megjelentetnék az összes nyilvánosságra hozott és nem publikált náci törvényt, rendelkezést, irányelvet, melyek a német és osztrák cigányokra vonatkoznak, és össze kellene gyűjteni a tengelyhatalmak és a leigázott Európa más országainak hasonló rendeleteit is. Elemezni kellene a hazai és a német cigányok deportálásának módját a bialystoki, krakkói, varsói és lódzi gettókban. *Adam Czerniakow* naplójában elolvasható, hogy 1942 áprilisában—júniusában egyaránt voltak német és lengyel cigányok a varsói gettóban. Rendeletek tanúskodnak Varsó városában és körzetében a cigányok összegyűjtéséről és az ezt követő deportálásról.

A kortárs irodalom nem fordított kellő figyelmet a Szovjetunió területéről származó cigányokkal kapcsolatos adatokra, bár nem ütközne különösebb nehézségekbe a rendszeres feldolgozás. Ugyanígy elemzést érdemelne a cigányokkal kapcsolatban használt náci nyelv is. A náci propaganda kiképzésre használt nyelve és az adminisztráció hivatalnokainak megfélemlítésre használt nyelve kódszavakból és mellébeszélésből álltak a deportációra és a megsemmisítésre vonatkozóan. A nácik áldozataikat általában pejoratív kifejezésekkel illették.

A Holocaust történetírás az elmúlt negyven évben főleg az antiszemitizmusra, a zsidó sorsra összpontosított. Új források és kutatások ellenére a nyolcvanas években még mindig a régi interpretációk a meghatározóak. Nem készült párhuzamos tanulmány a cigányok és zsidók sorsáról a náci koncentrációs táborokban és az átmeneti táborokban, mint amilyen a hollandiai Westerbor és a belgiumi Malines volt, valamint a megsemmisítő központokban Németország és a leigázott Európa területén. Nincs összehasonlító tanulmány az egyidejűleg létező Zigeunerlager-ekbe és koncentrációs táborokba zárt cigányok sorsáról.

Még mindig hiányos a kortárs irodalom, ami a romák és a sintik sorsát elemzi a leigázott Európa országaiban, eltekintve néhány kiváló holland és csehszlovák munkától. Szintén jelentős a hiány a cigánykérdés végső megoldásával kapcsolatos náci politika bemutatásában, ugyanakkor fontos eredmények születtek annak a kapcsolatnak a feltárásában, ami a náci ideológia, a nemei társadalompolitika és a német és európai cigányok fajüldözése közölt fennállt.

Fordította: **Kalocsai Csilla**

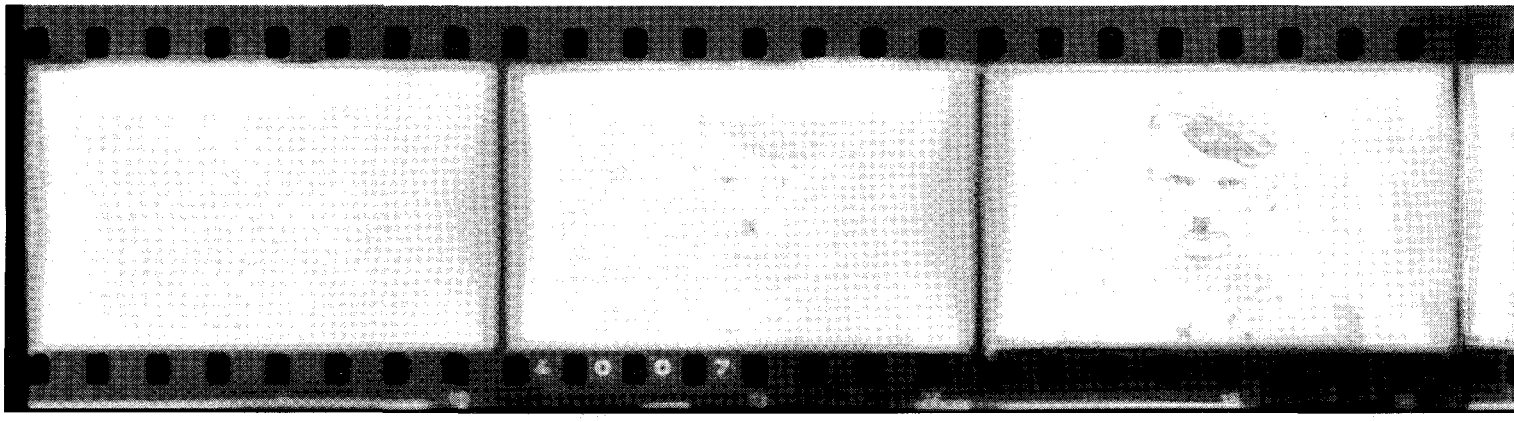

A kicsi cigány

Auschwitz: Igaz történetek egy tragigroteszk világból

A német orvosok rendszerint déltájban jöttek, megvizsgálták a betegeket, akik aznap reggel jelentkeztek a kórházba, és aláírták az un. ,,beffkante"-t, miszerint engedélyeznek számukra egyszeri ott-tartózkodást. Kimostuk és rendbe hoztuk a ruhákat estére, hogy mire megjön a „komando" készen legyünk – ilyenkor fellélegezhettünk egy kicsit.

A kórház egyik kis termében ültünk, amikor Maruszja elkiáltotta magát: „Achtung!" Vigyázzba álltunk. Mengele jött egy négy év körüli cigány fiúcskával. A gyerek csodaszép volt. Ragyogó fehér uniformist viselt: vasalt élű nadrág, aranygombos zubbony, férfi ing nyakkendővel. Megbabonázva bámultuk ezt a gyönyörű gyermeket. Mengelét határozottan szórakoztatta, ahogy megriadva és elvarázsolva néztük a kicsi cigányt. Egy széket tett a kórterem közepébe és úgy ült le, hogy a kisfiút a térde közé szorította. A gyermek értett németül; „Mutasd meg nekik, hogy tudod a ‚kozák' táncot" – mondta Mengele, s tapsolta a ritmust a sarkával táncoló, térde közé szorított gyereknek.

Káprázatos volt.

„Most énekelj egy nótát".

A fiúcska elénekelt egy közkedvelt cigánydalt. Mi végig vigyázzban álltunk, míg a legényke parádézott nekünk s Mengelének. Úgy tűnt, hogy Mengele kedveli őt, átölelte és megcsókolta. „Gyönyörű volt, ezt kapod a szereplésedért" – mondta – és elővett a zsebéből egy tábla csokoládét.

Kimentek.

Egymásra néztünk és nem értettük, hogy Mengele miért hozta hozzánk a fiút. „Biztos vagyok benne, hogy Mengele hamarosan meg fogja ölni őt – mondta Maruszja.

Megdermedtünk!

Mengele egész nyáron a fehérbe öltöztetett cigány fiúcskával parádézott barakkról-barakkra. A gyönyörű kisfiú akkor is ott állt mellette amikor a „szelektálás" folyt.

Auschwitzban, a „C" részlegben csak cigánycsaládok voltak. A gyerekek a szülők mellett maradhattak. Számunkra érthetetlen, hogy miért voltak családi táborok Auschwitzban, és miért hitették el a cigányokkal, hogy túlélik a háborút.

1944-ben megsemmisítették a cigánytábort. A pontos dátumra nem emlékszem, de egy októberi estén történt. Reggel az összes cigány nőt elvitték, az asszonyok keservesen jajgattak, mikor a transzporthoz terelték őket. Tudtuk, hogy a táborban maradottak halálra vannak ítélve. Így is lett. Azon az estén hallani lehetett a motorok zúgását. Mind elhurcolták őket a gázkamrákba, ezen az éjszakán húszezer cigányt gyilkoltak meg.

Különös, de az egész mészárlás alatt csak egyre tudtunk gondolni: vajon Mengele megmentette-e a kisfiút a gáztól?

A következő napon a tábori szemlén nem volt ott a kicsi cigány Mengele mellett. A férfiak mesélték el, hogy az utolsó percben Mengele a saját kezével lökte a fiút a gázkamrába.

Fordította: **Ebner Orsolya**

A részlet Diana Tong gyűjtéséből való.

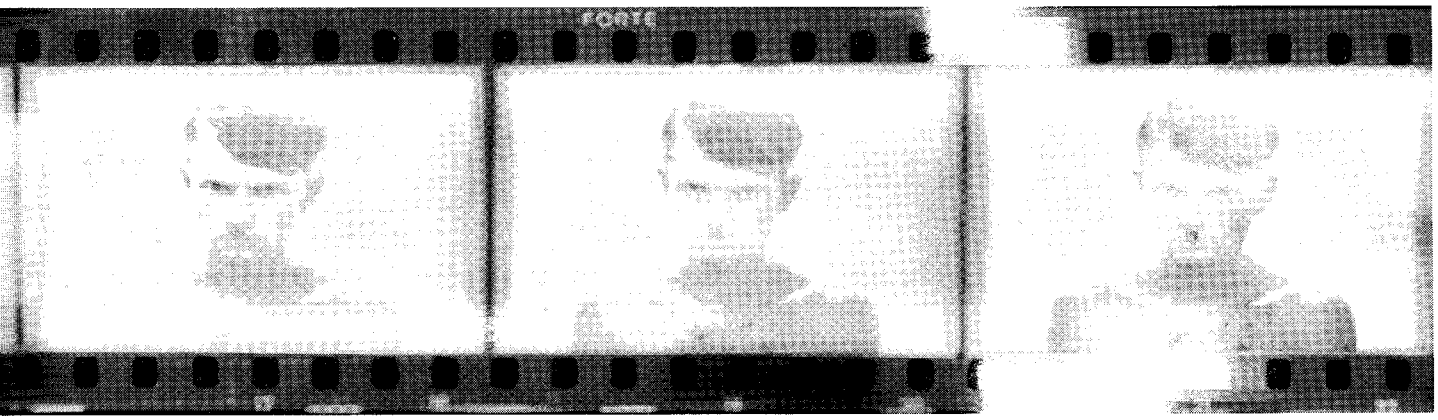

Fotó: Rákosi Péter

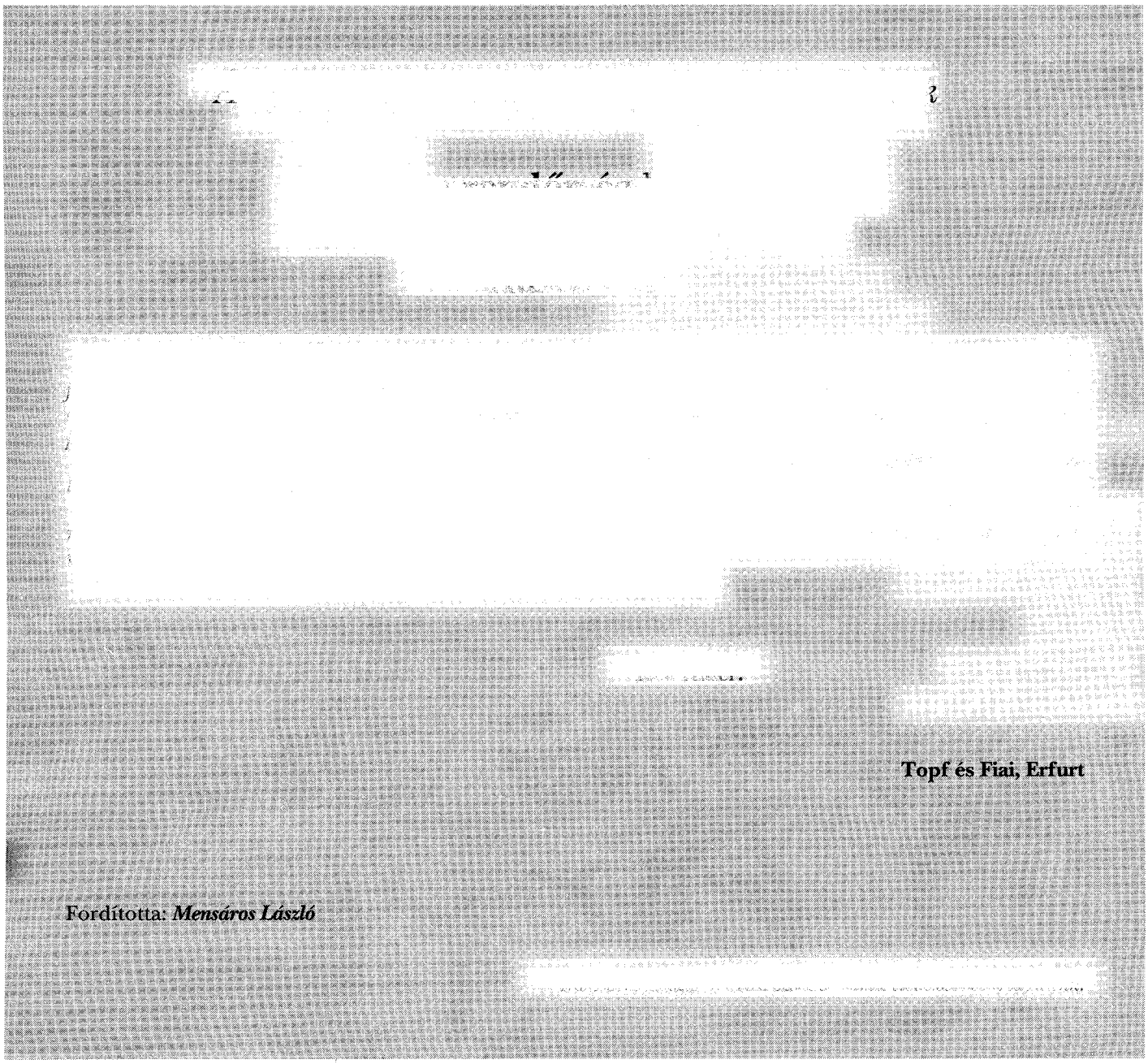

Topf és Fiai, Erfurt

Fordította: ***Mensáros László***

Asghar Wajahat történetei

A négy égtáj

Ha ki van írva, hogy „A falra vizelni szigorúan tilos”, akkor a feliratot megpillantva az embernek nyomban vizelni támad kedve. Ma is valami efféle történt.

Este hét-nyolc körüljárt az idő. Gondolataimba merülve mendegéltem, amikor ez a lelkesítő mondat a szemembe ötlött. Azonnal döntöttem. Úgy, mintha nemcsak a magam kötelességét teljesíteném, hanem egyszersmind egy nagy társadalmi kötelezettséget is. Szemből azonban, a botját forgatva, egy katona tűnt fel, hát visszafogtam magam. Gondoltam, amint a katona odébb áll, eleget teszek halaszthatatlan társadalmi kívánságomnak. Várakozás közben fel s alá kezdtem sétálni a fal mentén, s azon tűnődtem, mit is csinálnék, ha az lenne felírva, hogy a falnál sétálni szigorúan tilos.

Kicsit előrébb mentem, hát az volt kiírva: „A falra vizelők büntetésben részesülnek”. Még előrébb pedig az, hogy „A falra vizelőket a rendőrség őrizetbe veszi”. Amint elolvastam, teljesen kijöttem a sodromból. Ez aztán igen, ez az igazi remekmű, ez nem egy fal, hanem az ország alkotmánya.

Ahogy lopva odanéztem, látom ám, hogy a katona most is szemmel tartja a falat. Gondolkozni kezdtem, hogyan cselezzem ki. Az egyik oldalon egy terebélyes *ním*-fa állt. Alatta elég sötét volt, aláálltam.

Kis idő múlva, ahogy megszokta a szemem a sötétséget, észrevettem, hogy még egy férfi álldogál a közelben. Pont úgy nézett ki, mint én. Azt mondják, bűn, ha az ember nem beszélget a maga fajtájabelivel. Beszédbe elegyedtem tehát vele, s kiderült, hogy hozzám hasonlóan ő is „várakozik”.

Már egy ideje ott ácsorogtunk, amikor egy harmadik férfi közeledett felénk. Kis idő múlva elmondta, hogy ő az a „festő”, akivel a rendeleteket a falra íratták. Rögtön azt gondoltuk, hogy a „festő” azért jött, hogy minket őrizetbe vetessen, de mint mondta, ő is csak azért van itt, hogy levizelje a falat. A „festő” szavainak hallatán némileg meglepődtünk és még inkább megörültünk. Megkérdeztük tőle, hogy ha éppen ő festette fel a parancsokat, akkor most miért akarja levizelni. A festő azt válaszolta: „Azért írtam fel, hogy mentsem a magam életét, és most a gyerekeim jövője érdekében akarom levizelni.”

Így beszélgettünk, amikor egy negyedik árnyék is megjelent. Mivel eléggé sötét volt, csak akkor derült ki, amikor egészen a közelünkbe került, hogy ő is a falra vizelés problémájával küszködik. Amikor egy kicsit jobban megnéztük, akkor jöttünk rá, hogy a negyedik árnyék valójában az a katona, akit a fal őrizetére rendeltek ide.

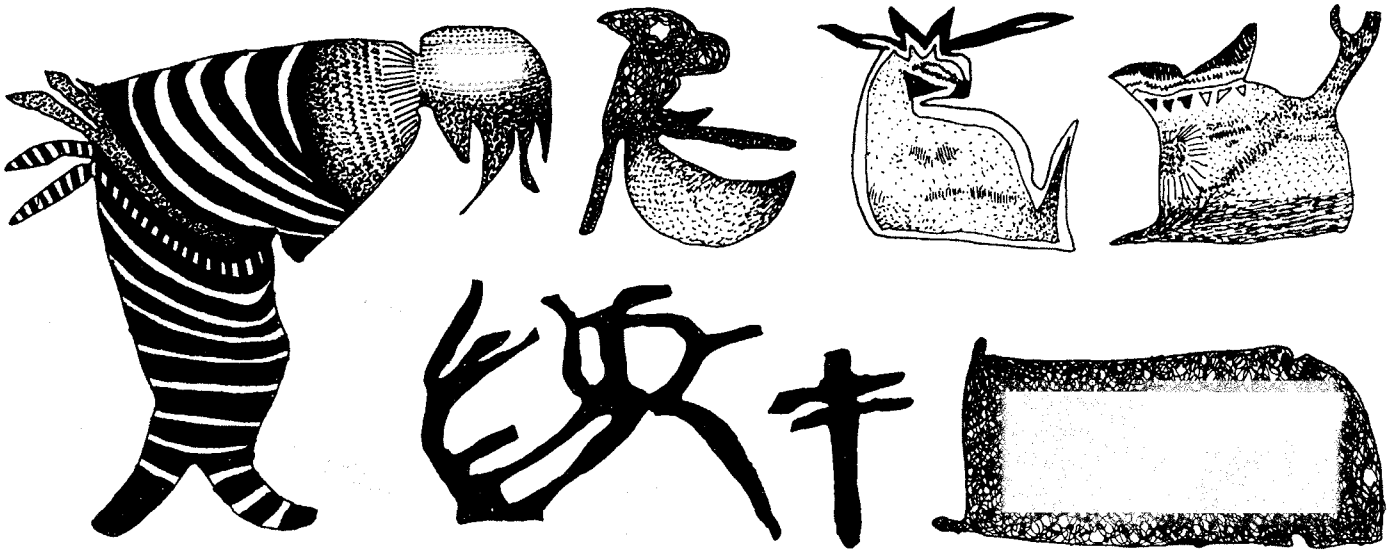

A majom és az ember

Egy nap a majom így szólt az emberhez:

– Testvérem, sok millió évvel ezelőtt te is majom voltál. Miért nem próbálod ki, hogy milyen lenne, ha egy napig újra majom lennél?

Ezt hallva az ember először nagyon megütődött, majd azt mondta:

– Hát jó, egy napig majom leszek.

A majom ekkor így szólt:

– Akkor add ide nekem a bőrödet! Egy napra ember leszek.

Az ember bele is egyezett. A majom elindult a hivatalba, az ember meg felmászott a fára. Estefelé a majom visszatért és így szólt:

– Testvér, add csak vissza a bőrömet! Kiborultam, elegem van.

Az ember azt válaszolta:

– Sok ezer, sok tízezer éven keresztül voltam ember. Maradj csak te is az néhány száz évig! Tapasztald meg te is!

A majom sírva fakadt:

– Testvérem, ne tégy velem ekkora rosszat!

Az ember azonban nem állt rá a cserére. A fa egyik ágáról a másikra, onnan a harmadikra, a harmadikról a negyedikre lendült és eltűnt a szem elől.

A majom tehetetlenül visszafordult. És azóta igazából a majom az ember, és az ember a majom.

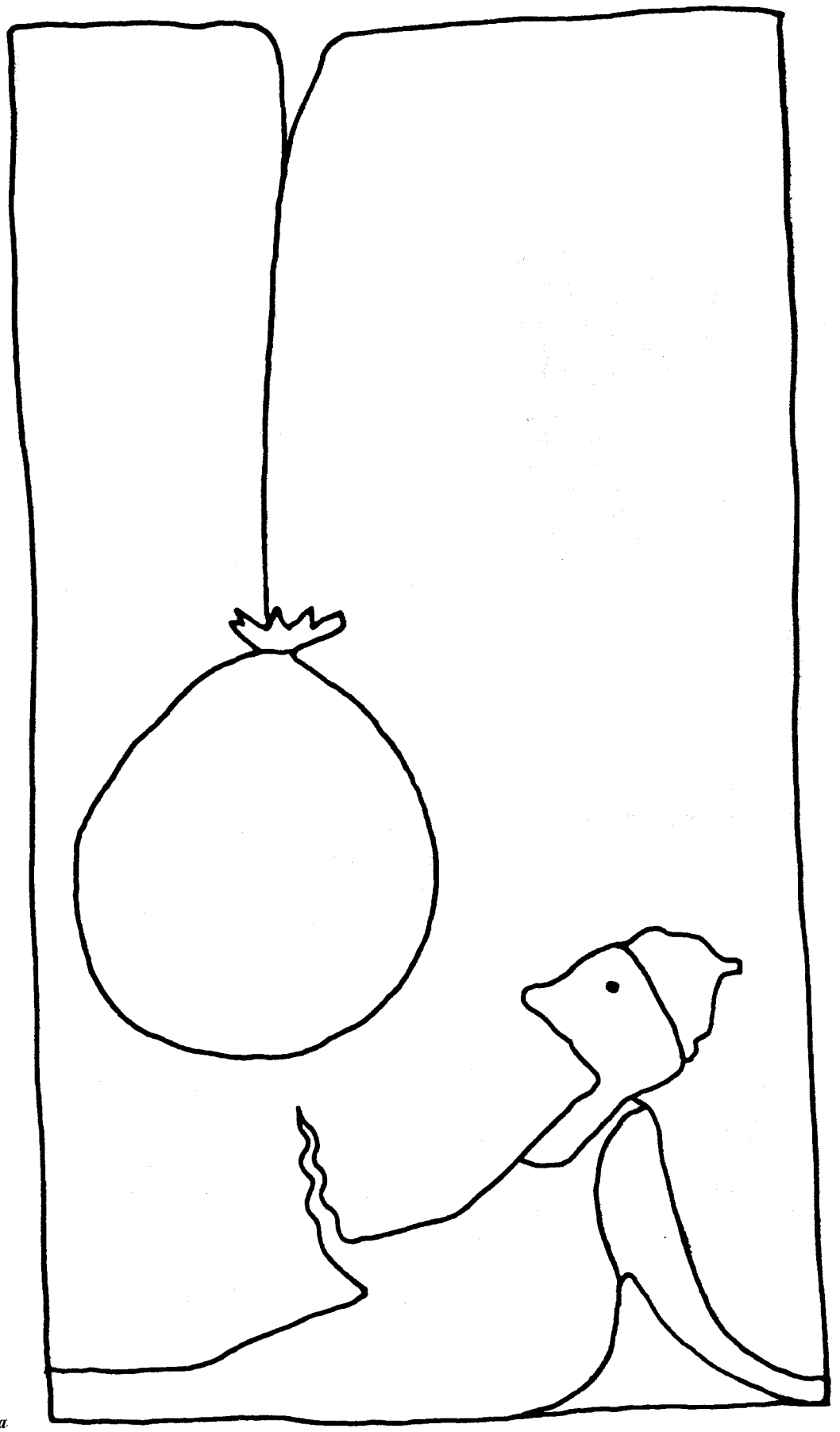

Hindiből ordította: ***Négyesi Mária***

Csepeli György

Nemzeti és kisebbségi előítéletek

A cím mindössze három szó, ám e szavak mögött szinte ott az emberiség egész történelme, óceánnyi kiontott vér, hatalmas szenvedéstömeg, kín, s legvégül egy hatalmas talány: miért a sok áldozat?

A következőkben megpróbálom a cím szavait sorban értelmezni, jelentésüket a ma kontextusában fölfejteni. Sajnálattal állapítom meg, hogy a „ma" szó használata időszerűtlen, hiszen szó sincs az idő normális múlásáról, melynek során a tegnap megelőzi a mát, hogy az átadja helyét a holnapnak. Kelet-Európában kizökkent az idő, s korántsem csak egy drámai pillanatra, hogy legyen hős, akit sorsa arra kárhoztat, hogy helyére tolhassa. Ebben a régióban a holnap szüntelen elvétel, s a tegnap, valamint az időtlenné aggott ma váltja egymást. Most mintha felfeslene a szomorú meghatározottság, s mintha reményünk lenne arra, hogy végre egyszer a holnapi nappal ébredünk.

Ahhoz azonban, hogy így legyen, tudnunk is kell, hogy honnan, milyen álmokból merülve ébredünk, s tudnunk kell, hogy mit akarunk magunkkal kezdeni. Kik voltunk? Kik vagyunk? Kik leszünk? – röviden erről szól ez az elmélkedés.

A cím három szavának – „nemzeti", „kisebbségi" és „előítéletek" – közös előfeltevése egy igen ősi társadalmi helyzet, ahol emberek csoportosulnak különböző alakzatokban, s ezzel egyidejűleg sajátos módon vesznek egymásról tudomást, megkülönböztetve nemzeti többséget és kisebbséget, illetve más szempontok szerinti csoportokat. Az előfeltevés tartalmazza továbbá, hogy e csoportok tagjai önmagukat is ide vagy oda sodorják, miközben őket saját csoportjuk tagja, illetve a többi csoport tagjai ugyancsak ide vagy oda sorolják, s e besorolások folytán azonosságélmény, többszörös azonosságtudat, vagy éppen identitásdeficitjöhet létre.

A cím három szava közül az „előítélet" a legfontosabb, hiszen e szó nyomán juthatunk arra a következtetésre, hogy az ember társadalmi létmódja kikerülhetetlenül csoportosulásokhoz vezet, majd ennek következményeként e csoportok tagjai önmagukat és a többi csoport tagjait megismerni akarván, szükségképpen leegyszerűsítő, kényelmes, gondolatilag igénytelen, ám érzelmileg világos orientáló sémákat hoznak létre és örökítenek tovább.

„Az ember meghatározatlan állat." Nietzsche eme igen mélyértelmű kijelentését problémánkra alkalmazva azt mondhatjuk, hogy az ember társadalomban való létezése meghatározási kísérletek szakadatlan sorának tekinthető. A meghatározási kényszernek sok dimenziója van, mindenekelőtt a gyakorlat, irányuljon az akár a természeti valóságra, akár a másikra, hogy utólag az által és abból társadalmi valóság támadjon. Ennek létrehozása döntőnek tűnik, hiszen nélküle a természeti valóságra irányított figyelem nem haladja meg a robinsoni kereteket. A társadalmi valóság létrehozásának alapvető eleme pedig a cselekvő azonosságtudatnak személyes és személytelen összetevőkkel rendelkező kerete. E keret legősibb változata a „mi" és az „ők" kettőssége, ami által a társadalmilag megszerkesztett valóság elkülönül egy ismerős, baráti, biztonságos és egy ismeretlen, idegen (ha nem éppen ellenséges) és bizonytalanságokkal teli félre.

A meghatározás tudati eszköze a *kategória,* mely lehetővé teszi annak megállapítását, hogy ki esik annak hatálya alá, s ki nem. Kategória számtalan lehet, hiszen az emberi állapot lényege éppen a kategóriátlanság, vagy pontosabban fogalmazva: a kategorizálhatóság. A potenciális kategóriákból azok kerülnek alkalmazásra a csoportközi viszonyban, amelyeknek az egyes csoportok létezése szempontjából szerepük van. Sajnos, ez is meglehetősen homályos, mivel korántsem csak aktuális szempontokról van szó. Korábbi megfontolások is továbbélhetnek, sokszor látszólag már elhaltak újra feltámadnak, mint azt például napjainkban is tapasztalhatjuk. Következésképpen az emberek csoportosításához társadalomlélektanilag szükséges kategóriák nagyon széles készlete egyaránt származhat az ember fizikai leírásának szempontjaiból, mint például bőrszín, szemszín, hajszín, arcforma, magasság, testsúly, valamint lelki, mentalitásra vonatkozó jegyekből, mint temperamentum, beszédgyakoriság, cselekvési készenlét és cselekvési minta, interakciós szokások stb. Még bonyolultabbak, s az előzőkkel összefüggésben jelentkeznek az olyan kategóriák, amelyek a lét újratermelésében, gazdasági mozzanatokban gyökereznek, vagy a politikai, kulturális, ideológiai, vallási, jogi, szexuális viszonyok alapján mutatkoznak meg.

Bárhonnan is származzék a kategória, akkor válik csoportképző szemponttá, ha alkalmazói hisznek abban, hogy az alkalmazás, azaz vonatkoztatás során nagy valószínűséggel mindenki besorolható a kategória hatálya alá, akit odatartozónak észlelnek. A csapda abban rejlik, hogy bizonyos esetekben a hit, miszerint valaki a kategória hatálya alá tartozik, megelőzi az alapos vizsgálódást, s ilyenkor az alkalmazás állítja elő a voltaképpeni hovatartozást. Normális esetekben a kategorizálás alkufolyamat kell hogy legyen, akire alkalmazzuk, annak magára nézve is hasonló meghatározást kellene elismernie, mint önbesorolásának alapját.

Előítéletességről két esetben van szó. Az egyikben a csoportba „osztás" művelete állítja elő a betagozódást, függetlenül a személy önmeghatározásának módjától. Végeztem például egy vizsgálatot általános iskolából kiesett békési tanulók körében. Kiderült, hogy harminckét százalékuk a kérdezőbiztosok megítélése szerint cigány volt. A felmérést végzők a többségi, nem cigány társadalom tagjai voltak, s megítélésükben egyszerűen a többségi társadalom által kidolgozott és alkalmazásra javallott „cigány" csoportképző kategóriát használták. Az ily módon kategorizáltak jelentős része (negyvenhat százalék) önmagát ugyanakkor magyarként határozta meg. Csak következtetni lehet arra, hogy a kategorizációs ütközés milyen káros következményekkel járhat, s milyen konfliktusokat eredményezhet a személyben magában, valamint viszonyaiban a magukat cigányként, illetve magyarként meghatározók-

hoz, akiket nem gyötör eredetük különbözősége okán bizonytalanság. Hasonló konfliktus fordul elő az asszimiláció minden olyan esetében, amikor a beilleszkedni akaró csoport szándéka megtörik a befogadás elől elzárkózók ellenállásán. A mai magyarországi antiszemitizmusnak is itt látom az igazi okát. A „magyar" önbesorolás megtörik a mások általi „nem magyar" meghatározás falanxán (Csepeli György, 1990).

Az előítéletesség másik esete – amely természetesen átfedi az előzőt – az egyik csoport által a másikra alkalmazott kategorizáció mindkettejük egyetértésén alapul, ám a másik csoport mégis sérelmezi azt. Ennek az az oka, hogy a kategóriák, melyeket szokásszerűen alkalmazunk önmagunk és embertársaink besorolására, nem feltétlenül nominális jellegűek, hanem értékelő mozzanatokat tartalmaznak (Allport, 1977). Ezáltal a meghatározás az alacsonyabbrendűség és felsőbbrendűség között húzódó skála fokozataival telítődik, s a besorolás egyben a csökkentértékűség, illetve az értéktöbblet, értékhordozás elemeivel dúsul. A következmény logikailag teljesen megközelíthetetlen megkülönböztetés, mely áthatja a csoportközi tér cselekményeit, eseményeit. Az előítéletesség ily módon az enyhe idegenkedéstől a megsemmisítésig terjedő kegyetlen és embertelen skála fokozatai mentén terjedő magatartások és cselekvések mozgatórugójává válik.

Bármelyik változatról legyen szó, az előítéletesség sajátos tudást hoz létre, melynek előfeltevése az indivudualitás tagadása, az emberi állapot nyitott és meghatározatlan voltának elutasítása, pesszimista és manicheus világkép fenntartása, melyből szükségszerűen következik a pozitív, etnocentrikus előítéletesség is. Ilyenkor a saját csoport magasztosul fel, melynek jegyében megindul az önpurgálás és annak mérlegelése, hogy ki az „igazán", „mélyen" csoportbeli, s ki a „befurakodott", „híg" vagy felszínesen beilleszkedett. A végeredmény a megdermedt lélek örök rettegése attól, hogy a kirekesztő szenvedély a csoporttal maximálisan azonosulót is utoléri. A szorongó, didergő, bizonytalankodó személyiség patologikus tünetei azonban kibeszélhetetlenek, terápia számára megközelíthetetlenek, mert az előítéletes személynek nincs betegségtudata. Nem is lehet, hiszen ahhoz önmagát nem x vagy y csoport tagjaként kellene meghatároznia, hanem individuumként kellene önmagához közelítenie, akinek a csoportazonosulás legfeljebb transzcendencia-pótlék – vagy lehetséges menedék individuális léthelyzete kiszolgáltatottságaiból – de semmiképpen sem a „ki vagyok én?" kérdésre adott válasz ultima ratio-ja. Ebben az esetben az a közösség beteg, amely tömegesen termeli ki és konformizálja az előítéletes tagok sokaságát. A betegség természetesen metafora, valójában – mint arra Bibó István nagyszerűen rámutatott – társadalomfejlődési és társadalomszerveződési zavarról van szó, melyet szívós társadalompedagógiai munkával, ép demokratikus és gazdasági viszonyok között, ha véglegesen megoldani nem is, de kezelni mindenképpen kell és lehet (Bibó, 1948).

Eljött az ideje annak, hogy rátérjünk a cím másik szavára, a „nemzeti"-re, hisz modern viszonyok között a „nemzeti" név vált azzá a kategóriává, melyhez a legtöbb előítéletesség tapadt. Ennek egyik oka kétségkívül az, hogy a nemzet mint közösség – különösen itt, Közép- és Kelet-Európában – olyan konnotációk felkeltésére alkalmas, amelyek szerint a nemzet valamiképpen ősi, a történelem homályába vesző, természetesnek tekinthető alakzata a társadalmi együttélésnek. A nemzet eme státusza csak a nemi, nemzedéki, rokonsági csoportokhoz hasonlítható. Aki viszont annak természetes, történelmi kifejezésre nem szoruló állapotában hisz, annak fölösleges kifejteni, hogy valójában igencsak mesterséges, társadalmilag megalkotott kategóriáról van szó, melynek bizonyos esetekben vannak természetes közösségekig nyúló gyökerei. Ezek a gyökerek azonban csak ideologikus rekonstrukció és megfelelő indoktrináció által, tehát másodlagosan, kommunikációs úton juthatnak szerephez. S amilyen arányban bukkannak felszínre s válnak ható tényezőkké, olyan arányban gyanakodhatunk a Bibó által megállapított társadalmi és közösségfejlesztési zavarokra.

A másik ok – ami miatt a „nemzet" kiváltképp alkalmas az előítéletes tudás kiváltására és működtetésére – azaz, hogy ha egyszer létrejött, akkor már korántsem csupán ideologikus keretként van jelen az emberek életében. Musil szellemesen utal rá, hogy a nemzeti érzés és tudat nem a hadiszállítók találmánya, jóllehet az is igaz, hogy a hadiszállítók számára a nemzeti társadalom mint politikai keret és mint az ideologikus azonosulás forgalmazója, remek táptalaj, remek üzletszerző alkalom.

Itt merül föl az a követelmény, hogy a nemzetet modern politikai kategóriaként kell látnunk és értelmeznünk, máskülönben istenítsük bár, vagy jámborul tagadjuk, mindenképpen az előítéletességnek, az egyes nemzeteket előítéletesen megkülönböztető gondolkodásnak és viszonyulásnak leszünk az áldozatai. A probléma éppen abban van, hogy azok a nemzetek, amelyek önnön politikai létükkel és identitásukkal – többnyire történelmi okok folytán – nincsenek tisztában, fél-államiságuk, csonka-államiságuk, kiszolgáltatott állami létük folytán fokozottan nyúlnak ősiségük bizonygatásának talmi eszközéhez, szívesen folyamodnak a törzsies, etnocentrikus, bálványimádó, irracionális csoportazonosulás felkeltésére alkalmas technikához. Ez azonban paradoxon. Ugyanis eme ősi minták felélesztését a modern nemzeti állam megteremtésének jegyében teszik, nem látva be, hogy feloldhatatlan ellentmondásnak válnak áldozataivá. Az a nemzet, melyet „fel akarnak éleszteni", sohasem létezett, miként sohasem léteztek azok a fantomizált nemzetek sem, amelyekkel szemben a nemzetközi politikai színtéren önmaguk azonosságát meg akarják teremteni. A nemzeti előítéletek a politikai előítéletek leginkább paradox változatát képezik, ugyanis politikai színben alapvetően nem politikai, hanem a csoportszerveződés törvényei által meghatározott spontán, archetipikus, távolról sem politikai jellegű megkülönböztető szemvedélyeket, pozitív és negatív túlértékeléseket tartalmaznak.

És most következzék a kisebbség kérdése. Már magából a szóból kitetszik, hogy ellentétpárja, ami által egyáltalán értelmet nyer, a többség. De valóban így van-e? Feltétlenül ez a helyzet, ha egy dimenzióban képzeljük el a kisebbséget, hozzágondolva egy másik csoportot, melynek tagjai számosabbak, többen vannak. Szó sincs persze hamis következtetésről. Ha a nemzet fogalmát vesszük alapul, nyilvánvaló, hogy mindazok, akik e kategória hatálya alá nem soroltatnak (függetlenül attól, hogy milyen okok folytán, s milyen módon), akkor azok kisebbségként jelöltetnek meg, feltéve, ha valóban kevesebben vannak, mint a „nemzeti" fogalmával jellemezhetők. A nemzeti kategó-

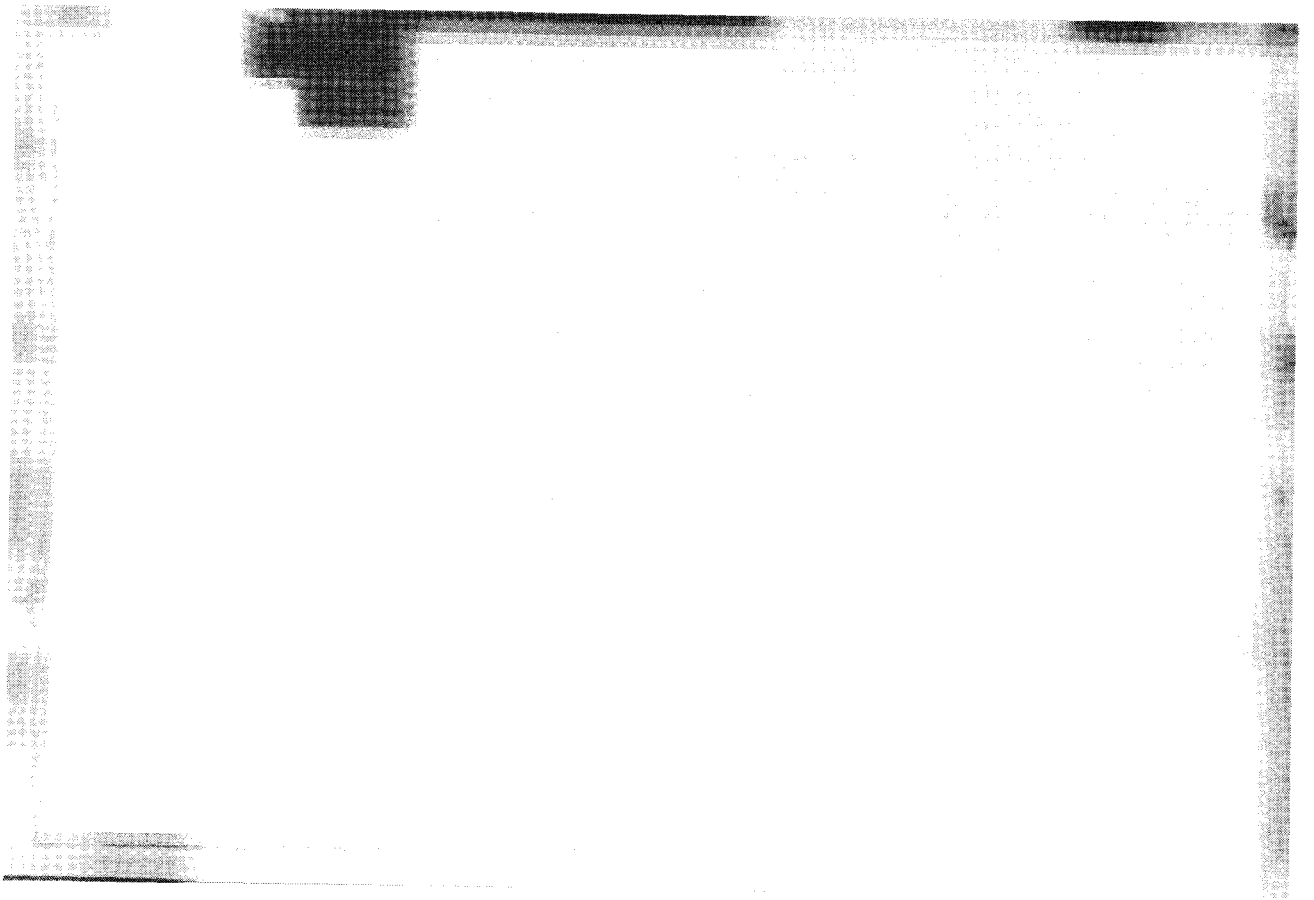

ria azonban felettébb rugalmas besorolási eszköz. Utaltam már arra, hogy a többség és a kisebbség felfogása ugyanazon fogalom, megnevezés, mely tartalmát illetően ugyancsak eltérő lehet. De a rugalmasság abban is megnyilvánulhat, hogy egy és ugyanazon személy „csúszkálhat", s az alkalmazott mérési módszertől függően hol kisebbségként, hol többségként jelenhet meg. Ezért feltétlenül óvatosan kell viszonyulnunk a kisebbséghez mint empirikus jelenséghez. Szerintem a kisebbségi hovatartozás egy-egy nemzeti társadalom mentálhigiénés vagy – emelkedettebben fogalmazva – morális próbája. A kisebbségi hovatartozást nem szabad számokhoz, fölmérésekhez kötni, hanem lehetőségként kell számon tartanunk, melynek választása messzemenően az egyén döntésére kell hogy alapozódjon, de olyan módon, hogy ne érezzen kényszert sem a hovatartozás feladása, sem annak felvállalása tekintetében.

Ha feladnánk a nemzeti kisebbségi hovatartozás mentálhigiénés, morális megközelítését, akkor óhatatlanul belesétálnánk abba a csapdába, hogy a többséget előítéletesen értéknek tekintjük, s eme érték igézetében a kisebbségtől szabadulni akarunk. A társadalmat homogenizálni kívánjuk, a kisebbségi létet fantomizáljuk, és akarva-akaratlanul gettósítjuk. Ez az utóbbi tendencia teljesen független attól, hogy a kisebbség megmaradni szándékozó tagjáról vagy a többség kisebbségi létet pártoló tagjáról van-e szó. Az eredmény mindkét esetben konfliktusok sora, a méricskélés, az arányok keresése, a végeláthatatlan viták az eloszthatő források ide-oda irányításáról. Arról azonban természetesen szó sincs, hogy ne lennének gyakorlati következményei annak, miszerint egy nemzeti társadalomban kisebbségek is léteznek, melyek megkülönböztetésektől mentesen szeretnének hatalomhoz, tudáshoz, igazsághoz, haszonhozjutni, s ennek megfelelően iskolákat, anyanyelvi kommunikációhoz való jogot, tulajdont, gazdasági és politikai autonómiát követelnek. Ezeknek a gyakorlati kérdéseknek azonban a konkrét, mindennapi, közösségi szintű politikai alkufolyamatokban kell rendeződniük. Ez pedig csak akkor várható, ha soha egy pillanatra sem keletkezik az a látszat, hogy többség és kisebbség egymást metafizikusan kizáró lehetőségek. Az előítéletesség rémséges hatásai ismertek: örökös félreértés, agresszív indulatkeltés, gyanakvás, bizalmatlanság, kommunikációképtelenség, gyűlölködés, hátrányos megkülönböztetés az élet szinte minden színterén. De ezek a hatások meghatványozódnak a többség-kisebbség kontextusában, mivel bármilyen kisebbséghez tartozni eleve hátrányos. Ennek oka a társadalmi megismerésnek az a sajátossága, melynek folytán a többséghez tartozó eleve feltételezi a kisebbségiekről, hogy azok csökkentebb értékűek, nehezebben beilleszkedők, veszteséges interakcióra hajlamosítóak. Van tehát egy általánosan megnyilvánuló negatív beállítódás, amely megnehezíti a kisebbséghez tartozók életét, függetlenül attól, hogy a szóban forgó kisebbség nemzeti, etnikai, foglalkozási, egészségügyi, magatartásbeli vagy egyéb jellegű-e.

És itt érkeztünk el ahhoz a fontos következtetéshez, hogy a modern társadalmakban valamiképpen mindenki kisebbségi, a kérdés csupán az, hogy milyen dimenzióban szemléljük az egyént. A modern ipari társadalmak és az azokat követő információs társadalmak sajátja az, hogy felszabadítják az emberek meghatározására szolgáló dimenziók tömegét, következésképpen az azonosságtudatba rendkívül sok, egymás érvényét keresztező kategória épül be. Amennyiben ezek létező csoportosulásokat is jellemeznek, az egyén szabadon mozoghat közöttük, s aki az egyik viszonylatban többségiként határozza meg magát a másikkal szemben (mondjuk: egy román egy magyarral szemben Erdélyben), az egy másik viszonylatban átélheti a kisebbségi lét sajátosságát ugyanazon személy vonatkozásában, mivel az ebben a viszonylatban már többségi pozíciót élvez (például egy román homoszexuális egy magyar heteroszexuálissal szemben, ugyancsak Erdélyben). Tudom, messze még az idő itt Közép- és Kelet-Európában, hogy olyan társadalmakban éljünk, melyek teret engednének a többségi és kisebbségi identitások libikókáinak, de a fejlett világban szerzett tapasztalataim arra intenek, hogy a mentális modernizáció e felé halad. Minél gazdagabb azonosulási lehetőségeket kínál majd a társadalom a nemi, nemzedéki, társadalmi rétegbeli, regionális, vallási, világnézeti, politikai, nemzeti, etnikai, kulturális és viselkedésbeli identitáskeretek tekintetében, annál inkább várható, hogy gyöngülnek a kizárólagosságra és egydimenziósságra törő identitások, és ennek arányában gyöngül majd a kisebbségi létet spontán fojtogató stigmatizációs balhit.

Most azonban még távol vagyunk ettől a posztmodern állapottól, és az államszocializmus elvetélt, habár némely tekintetben talán nem teljesen hiábavaló modernizációs kísérletének bukását követően újra neki kell rugaszkodnunk a modernitás leckéjének. *Ernest Gellner* tételét szeretném itt megemlíteni, aki szerint a pre-modern állapotból a modern állapotba váltó társadalmak jellemző vonása az, hogy a korábban hermetikusan elszigetelt különböző társadalmi csoportok tagjai – az ipari társadalom által felszabadított individualizációs energiák következtében – szétszóródnak és újfajta csoportosulások jönnek létre, melyekben már nem a veleszületettség, hanem a kivívott teljesítmények a közösségszervező erők, így juthatnak közös nevezőre a politikában, a gazdaságban, a kultúrában és az ideológiában. Az eredeti csoportszegregációs erőknek ezt a meggyengülését és az egyének individuális stratégiák szerint történő szétszórattatását nevezi Gellner entrópiának. Következésképpen, ha valahol azt tapasztaljuk, hogy a modernizáció útjára lépett társadalmakban megmaradnak korábbról örökölt csoportszigetek, s ezek mint kisebbségek kezdenek létezni a szó politikai, vallási, ideológiai vagy kulturális értelmében, magukra vonva az általános kisebbségellenességet, valamint egyes speciális, csakis rájuk vonatkoztatott előítéleteket, akkor az adott társadalom gyönge modernizációjáról, deficites fejlődéséről kell beszélnünk. Mint Gellner írja:

„Nyilvánvaló, hogy valójában határtalanul nagy számú módon osztályozhatók az emberek. A lehetséges osztályozások többsége érdektelen, persze. De néhány ezek közül társadalmilag és politikailag nagyon fontos lehet. Ezek azok, amelyeket entrópia-ellenálló csoportosításoknak neveznék. Egy csoportosítás akkor entrópiaellenálló, ha olyan jegyen alapul, melynek jellegzetes megkülönböztető vonása, hogy nem hajlamos egyenlően szétoszlani a teljes társadalomban, még akkor sem, ha az idő múlása során az ipari társadalom kialakult és megerősödött. Az ilyen entrópiaellenes esetekben azok az egyének, akik a kérdéses jegy mentén csoportosíthatók, a teljes társadalom egyik vagy másik szektorában fognak valószínűleg koncentrálódni." Gellner, 1983. 64. old.)

A modern ipari társadalmak a múlthoz képest pazarló bőségben ontják az anyagi javakat, s teszik lehetővé tagjaik számára a fogyasztást, ugyanakkor távol állnak az utópikusan megjelenített „jó társadalom" egyenlőségeszményétől. Durva és kegyetlen társadalmi egyenlőtlenségek táptalaja a modern társadalom is, a különbség az előző helyzethez képest annyi, hogy az egyenlőtlenségek dinamikus szerkezetben jelennek meg, s az egyéni teljesítménynek, tehetségnek, akaratnak és tudásnak sokkal nagyobb szerepe van az egyenlőtlenségek rendszerének kiépítésében, mint korábban bármikor. Politikai, kulturális és gazdasági értelemben különböztethetjük meg a legfontosabb egyenlőtlenségtípusokat. Kisebbségi probléma akkor keletkezik, ha az entrópiaellenesség tendenciája párosul a politikai, kulturális vagy gazdasági egyenlőtlenség mentén elfoglalt helyzettel. Ebben az esetben az a látszat keletkezik, hogy a kisebbségi csoporthovatartozás az az ok, mely az egyenlőtlenség előnyös vagy hátrányos végpontján tömörülő egyéneket helyzetükben meghatározza.

A többségre is érvényes az entrópia elve, de látásmódjukat elhomályosíthatja, ha „felfelé" nézve egy homogénnek tűnő, saját kategóriájuktól eltérő csoportot különböztethetnek meg, miként az is hasonló hatást válthat ki bennük, ha „lefelé" nézve különálló kategória alá sorolt csoportot látnak. E kettős perspektívában önnön homogenitásukat is hajlamosak eltúlozni. E túlzott egyneműség fenyegetettnek tűnik – jóllehet, teljesen eltérő okok folytán – akár „felfelé", akár „lefelé" pillantanak a többség tagjai. A viszony paradoxona, hogy az érintett kisebbségek nincsenek tisztában a puszta létezésük által létrehozott társadalmi észlelési torzulással. Az előnyös helyzetűek önmaguknak tulajdonítják előnyeiket, s eleinte képtelenek átlátni, hogy a többség gyanakvása és irigysége mögött kisebbségellenes előítélet működik. Amennyiben ennek az előítéletnek a tudomására jutnak – s ez többnyire igen hamar megtörténik –, akkor valóban létrejöhet körükben egyfajta összetartás, önvédelmi reflex, amelyeket azután az előítéletes többség önnön viszonyulásai igazolásaként üdvözöl. Bűvös kör ez, melyet csak a társadalom dinamizálódása, a mobilitási csatornák kiszélesülése, az entrópiaelv akadálytalan érvényesülése képes megbontani. A hátrányos helyzetűek önészlelésében az elnyomattatás, az önnön aktivitás és teljesítőképesség lebecsülése kerül túlsúlyba. Az ő perspektívájukból az előnyös helyzetű kisebbség és a középen elhelyezkedő többség egyképpen ellenségesnek tűnik, sőt: sok esetben éppen a hátrányos helyzetű kisebbség mozgósítható az előnyös helyzetű kisebbséggel szemben.

Az előítéletes észlelési sémák jellemzője természetesen az összes viszonyban érvényesül, amennyiben a túláltalánosítás, a hamis oktulajdonítás és valószínűsítés, a rosszindulatú, gyanakvó előfeltevés, a kommunikáció és interakció elhárítása kínai falként épül be a szóban forgó csoportok közé. Ilyképpen hamisan észlelt szimptómák, hamis diagnózis születik, bármelyik oldalt nézzük is, s a terápia végképp lehetetlenné válik.

Lehetőségét az entrópiaelv térnyerése teremtheti meg, azonban szó sincs automatikus hatásról. Az erre alapozott terápiás eljárások Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban bevált, jól ismert gyakorlat kiindulópontjai. Alkalmazásuk nem ad automatikus biztosítékot az előítéletesség újratermelődése ellen, de immunizációs forrásként hozzájárulhatnak olyan közvélemény kialakulásához, mely a maga szelíd módján szankcionálja és társadalomlélektanilag lehetetlenné teszi az előítéletesség kockázatmentes megnyilvánulását. Tudomásul kell vennünk, hogy demokrácia nem lehetséges demokraták nélkül, a demokraták pedig nem teremnek a semmiből. Szívós, több nemzedék életét átfogó, gondosan tervezett akciók sorozatára van szükség, mely a szabad vállalkozás, a plurális politikai berendezkedés, valamint az esélyegyenlőség társadalmi bázisán idővel megtermi a modern társadalom emberét, a szabad polgárt: előítéleteivel elbánni tudó, szabadon gondolkodó lényt, racionális cselekvésre alkalmas és hajlamos személyt. Ő sem lesz boldog, őt is sebezni fogja saját esendőségének tudata, neki is szüntelenül keresni kell majd az igazságot. Egy viszont bizonyos: nem végzetszerű, hogy zokogó, magyar Messiás legyen belőle, aki ezerszer is meghalhat anélkül, hogy üdvösséget hozna, mert semmit sem tehet, semmit sem tehetett.

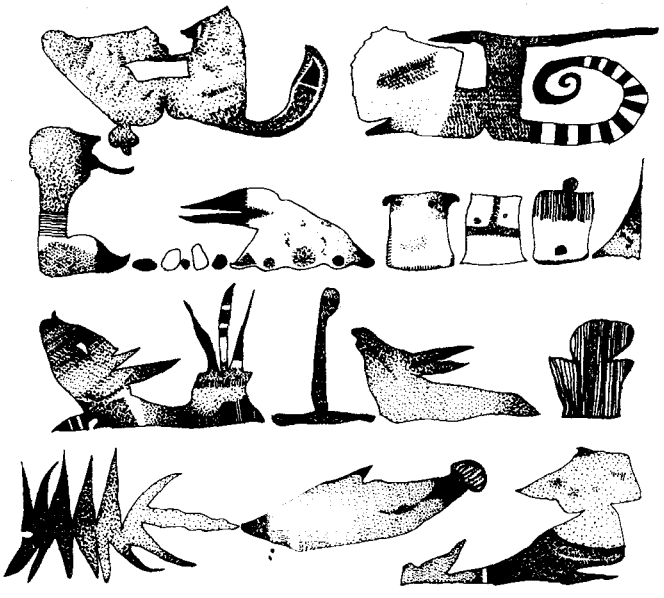

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Allport, G. W.: Az előítélet. Budapest, Gondolat. 1977; Békés Z.–Csepeli Gy.: The Impact of Class, Ethnicity and Nationality on the Identity of Socially and Economically Disadvantaged Young Hungarians (In. Glaussen, B.–Fermen, R. (ed.): Political Socialization in the Context of National Identity and National Minorities). Előkészületben; Bibó I.: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In. –: Válogatott tanulmányok. Budapest, Magvető. 1986. III. kötet, 620–797. old.; Csepeli Gy.: Structures and Contents of Hungarian National Identity. Frankfurt am Main–New York, Péter Lang. 1989; Csepeli Gy.: ... és nem is kell hozzá zsidó. Az antiszemitizmus társadalomlélektana. Budapest, Kozmosz. 1990; Garami E.–Szántó J.: Magyarországi szlovákok. (Kutatásijelentés.) Budapest, TÁRKI. 1991; Gellner, E.: Nations and Nationalism. Oxford, Basil Blackwell. 1983.

Petri György

„Ötvenfelé”

Tekintve a szívem, a tüdőm és a májam
állapotát, hatvanhárom (pluszminusz
két) évet gönnolok, valószínűsítek magamnak.
Az utolsó három ezekből,
vagy nagyon gyötrelmes, vagy nagyon önfeledt lesz.

Az áhított tökélyt elérni nem fogom.
A kritériumaim szerint
elismerhető igazságnak
közelébe sem férkőzhetek.
Szépség, boldogság: ilyesmivel ifjan sem
kecsegtettem magam; illetve igen
(hogy még ilyen vénen is hazudok!):
erre ment rá, pazaroltatott el
az említett ötven év;
de azt tényleg nem gondoltam,
hogy közvetlenül
elérhetőek ezek a ,,-ságok”, „ségek”,
most már
tudom: közvetve sem.

Véltem volt ifjúkori szertelenségnek
hinni, hogy ami
rögtön nem az, ami
soha nem is lesz azzá.

Most már tudom, hogy igazam volt.

De megváltozni mégse nem tudok.
Köpönyeg előtti esőre várok
az időt-látott pásztorok szerinti
évszázados aszálynak közepette.

(Bár néha-néha esik,
vagy úgy is, hogy nem süt,
hol északi, hol délszaki szél fú,
májusban havazik,
novemberben rügyezik:
és mégis, mégis ezek a túlzások folyton!
A költőket be kéne tiltani.)

Higgadjunk vissza.
Mármint a múltba. Ha már így
szóba hoztam az ötven évet,
akkor ez illendő, sőt némileg elváratik.

Nos, hát tessék:
egy igen híg, mócsingokat is
csak módjával úsztató

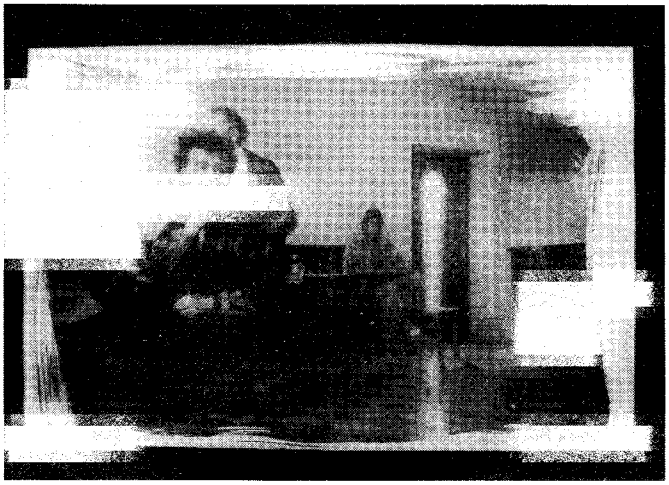

badella-gulyást látok magam előtt,
amiben néhány fagyos,
szétfőzhetetlen, édeskés-üveges
burgonyahasáb bukdos le-föl:
szülők, tanári karok,
lányok, később: nők (még később: gyerekek,
következményként, súlyként;
terhükre csak az anyjuknak voltak;
ennyit a pontosság kedvéért).

Igen. Ennyi volt.
Tudok főzni, szeretek még...
– de már nem(igen) tudok,
valaha verset írni is tudtam.
Mindenesetre: mondták. Látásom romlik,
autót, országot vezetni már nem mernék,
egy alkonyati lépcsőn is óvatosan
botorkálok már, félek
minden meredélytől (20 centitől fölfelé),
és nem bírom a csípős ételeket.

Ötven év. Olyan nagy számnak tűnik.
(Pláne, hogy félszáznak mondanám,
vagy 0,05 évezrednyinek.)
Holott: hullong, mint a pernye,
avarégetés után,
nyúlik-szakad, utálatos!, mint az ökörnyál.
Itt van. Itt van. Rám terpeszkedik, befon,
pedig valami telítettnek-szépnek
gondoltam ezt a kerekded számot,
jóllehet tudhatnám: mindig tévedek,
ha megtagadom magam.
Ez csak egy szám a számegyenesen,
folytonosság, monotónia, megbízhatóság,
pozitív egész szám.

A többi:
néma
ujjongás, jajgatás.

„Vegyétek és egyétek”

Greenaway világszínháza

– Ön különös vonzalommal viseltethet a XVII. század iránt, nyolc filmjéből három e korban játszódik: a **Prospero könyvei, A rajzoló szerződése, és A maconi gyermek.**

– Ez az az időszak, amikor Anglia elérkezett a szellemi és művészeti felnőttkorba. A történelmi film egyébként is, akár a science fiction, elképzelhetetlenül nagy szabadságot ad. Fantáziám annál jobban szárnyalhat, minél inkább eltávolodom a mától. Az én filmjeim meseszerű, szimbolikus metaforák. Dialógusaim szándékosan mesterkéltek. A shakespeare-i idők irodalma, amely a restauráció korának színházával ér véget, lenyűgöz. A tirádák, a szójátékok... A barokk... A XX. század vége két okból is a barokkot idézi: az információözön és a propagandaáradat miatt, legyen az akár politikai, akár reklámcélzatú illúzió. A XVII. század egyébként is izgalmas átmeneti korszak kultúrában, politikában egyaránt. Sokan úgy tartják, a történelem nem is létezik, a történészek találták ki. Ebben az értelemben én is történésznek érzem magam.

– **A maconi gyermek** – *színház a színházban.*

– Sokat gondolkodom azon a vitán, amelyet **Inigo Jones** és **Ben Johnson** folytatott a „mágikus színház” és a „beszélő” színház szembeállásáról. Lehetséges-e a kettőt egyesíteni? A szöveget és a képi megjelenítést egyformán fontosnak tartom, így hát engem sem hagy nyugodni a dolog.

Hogy férhet meg egymás mellett Ophuls, Fellini és mondjuk, mondjuk Rohmer képi világa? A film általában megszámlálhatatlanul sok kifejezési eszközzel dolgozik: a barokk ideális megjelenési formája. A római Szent Péter Bazilikában Bernini főoltára közelében a szertartás alatt megtapasztalható kő és fény, zene és tömjén szintézise. Ez maga a totális művészet! A filmről ugyanezt állítják századunkban, de szerintem még nem tart ott a műfaj.

– A **Prospero könyvei** *forgatásakor alkalmazott újszerű technikákat látjuk viszont* **A maconi gyermekben** *is?*

– Mindig is hosszú filmeket akartam csinálni. A **rajzoló szerződése** négyórás, a maradék anyagot az irodámban őrzöm, szeretnék belőle egyszer egy 8 órás változatot összevágni. A kétórás filmhossz a forgalmazók agyréme, mert ők praktikusan 3 előadást akarnak lezavarni esténként. A **Prospero** lehetőséget adott, hogy egyidejűleg többféle képi és narratív eszközzel éljünk. Shakespearenek is szembesülnie kellett azzal a perspektívaváltozással, amelyet a reneszánsz hozott. Én a **Vihar** szövegkönyvét ütköztettem a második telekommunikációs forradalommal, amelyet legalább olyan revelatívnak tartok, mint az ő idejében a Gutenberg-félét. A kor új jelensége, a képek áradata a közönség nagy része számára feldolgozhatatlan. A **Prospero-t** a videón és klipeken edződött ifjabb generáció sokkal inkább képes volt befogadni, mint az idősebbek.

A maconi gyermek operának indult, kórussal és hagyományos operai szerkezettel, prológussal, három felvonással, epilógussal, két szünettel.

– És miért döntött úgy, hogy opera helyett filmet készít?

– Az opera nem megfelelő médium azoknak a bonyolult gondolatoknak a kibontására, amelyek **A maconi...**-ban megjelennek. De a filmváltozatban is törekedtünk az ünnepélyességre, ragaszkodtunk a mesterséges díszlethez és természetesen a zenéhez.

– A Jézus születése téma képi világa a flamand festészetet idézi, Van Éjeket és Van dér Weydent.

– A kisded az emberi optimizmus megtestesítője. A lehetőség az újrakezdésre. A kisded a németalföldi festészetben mindig a kép közepére kerül, fényudvara a kép négy sarkáig vetül. Sacha Viernyvel, az operatőrömmel sokat meditáltunk ezekről a festményekről. Spanyolországban és Dél-Olaszországban kerestünk helyszínt –, a Kölni Dómban szerettünk volna forgatni, de két nappal a munkálatok megkezdése előtt a német televízió bemutatta **A szakács, a tolvaj, a feleség és a szeretője** című filmemet, és ez betett nekünk. Az érsek rögvest megtiltotta, hogy használjuk a templomot. Végül a rendelkezésünkre bocsátotta az Amszterdami Katedrálist a református egyház. **A maconi gyermek**et a középkori csodák is inspirálták, de a történetet átültettük az ellenreformáció korába, amikor az együgyű jámborságot hamis rajongás, a vallásosság váltotta föl. Ennek inkább az egyházi ereklyékhez, intézményekhez van köze, mint a keresztény hithez.

– Macon hogy került a történetbe?

– Tudomásomra jutott, hogy 1212 körül egy maconi szent gyermeket keresztre feszítettek Jeruzsálemtől északra, a sivatagban – a gyerekek kereszteshábórúja idején. Lehet, hogy ez csak egy apokrif történet. De tetszett ez a név, Macon – rejtélyes szó.

– Az egyház és a színház látványossága hasonló célt szolgál: hogy higgyenek benne.

– Nem látok nagy különbséget köztük: különös ruházatú, különös emberek elvárják, hogy ne kételkedjünk bennük. Az ókori Görögország színháza – vallásos rituálé. Bár filmünk nem a katolicizmus kritikája kíván lenni, a hatalomról szól, az ideológiáról, ami uralni akarja a gondolkodást és a képzetet. Az egyház éberen őrködik saját birodalmán belül, a csodát is kisajátítja.

– Honnan merítette az ötletet, hogy egy idős asszony ad életet a kisdednek?

– Azt akartam sugallni, hogy az újszülött nővére akár az anyja is lehetett volna. A pap lányának dilemmája az, ha gyereket szül, már nem szűz, – ha szűz, nem lehet gyereke. A megoldás a csúnya öregasszony. Ő a csoda eszköze, – egy deformált lény hordja ki a magzatot. A filmen végigvonul a betegség motívuma (a történet elején elhangzik, hogy öt éve nem született egyetlen gyermek sem.) Sokan az AIDS-re gondolnak, pedig éppúgy lehet ez pestis. Színtiszta ökológia: csak azt kapjuk vissza, ahogyan a világgal bánunk. A szexuális forradalom idején a világ minden csücskében szeretkeztek az emberek. Én ezzel tökéletesen ellentétes helyzetet ábrázolok, olyan negatív szituációt, ahol szinte lehetetlen megfoganni, gyereket szülni.

– Különböző társadalmi rétegeket mutat be, a közönség soraiban ott van Cosimo Medici is.

– Olyan kórusra vágytam, amely közvetít a nézők és a színészek között. Nagy hatást tett rám Lord Acton könyve, „Az utolsó Medici”. Az én Cosimomra hatott az igazi Cosimo személyisége. Ártatlan, akár a kisded és a fiatal lány, aki azt hiszi, szembeszállhat az egyházi hatalommal. Kívülről citálja az egyházi tanításokat, de nincs tapasztalata,

hogy értse is azokat. A szenvedésről és kegyelemről vallott nézeteinek így nincs igaz alapja.

– *Pirospozsgás, kövér albínó. Szinte minden filmjében szerepeltet egy hasonló figurát.*

– Ők a manipulálható, „ártatlan emberek" – a nézőket képviselik. A nézőket, akik felkészületlenül és előítéletektől mentesen érkeznek az előadásra. A mozinézők nagy része ma a 16–25 éves korosztályból verbuválódik, a mozi nyújt erkölcsöt, morális mintát, ahogy a XIX. században a regények....

– *Mi a szerepe a súgónak?*

– Engem képvisel. Rendezőt (aki színházba invitálja Önöket), és súgót egy személyben (aki megsúgja színészeinek az elfelejtett szöveget), de ő kölcsönzi a hangját a darab legfontosabb szereplőjének, a kisdednek. Egy hatalmas könyvet, enciklopédiát tart a térdén, amiben minden benne foglaltatik, s a végén tapssal is jelzi, hogy mindez játék volt, illúzió.

–Az éhséget megjelenítő figura nyitja és zárja a filmet. Szerepe kiegészíti a súgó–rendezőét.

– Az éhség egyik mondata visszacsendül a súgó szavaiban, amikor arra figyelmeztet, hogy a férfiak és nők már nem játszanak az ágyban. A súgó az élet extázisára emlékezik, a valamikor volt szexuális aranykorra, melynek mára nyoma veszett.

– *A kisded végtagjainak árverése ugyanolyan szívszorító, mint amikor felöltöztetik és amikor levetkőztetik.*

– A három rituálét sikerült igen lassú kameramozgással felvenni. Carpaccio képein lehet hasonló szertartásokat látni. A XV. század szertartásábrázolása a shakespeare-i mondást sugallta: „Színház az egész világ".

–A kisded tetemétfeldarabolják....

– ... „Vegyétek és egyétek – ez az én testem" – Metaforikus értelemben ez a kannibalizmus teológiai elfogadása. Számos példa bizonyítja, hogy a szentek tetemét feldarabolták, hogy relikviát készítsenek. Úgy tudjuk, az igazi kereszt darabjaiból harminc „másikat" sikerült csinálni, és a körülmetélt Jézus fitymája elegendő lenne egy „csecsemő-hadseregnek"... A katolicizmusnak ezt az oldalát jól ismerjük. Ez a film egy gyermek feláldozásának fiktív története. Az 1990-es esztendők sajtójában a gyerekek elleni erőszakos bűncselekmények, gátlástalan kihasználásuk a reklámiparban ugyanazt dramatizálják, mint filmünk: a versengést a gyermek állami és családon belüli kihasználói között. Az ötlet megszületésében lényeges szerepet játszott a hirhedt óriásplakát (a még véres, nyálkás, néhány másodperces csecsemőről), valamint az Elle magazin egyik címlapja. Az, ahol a még szinte gyermek modell, melléhez tart egy kék szemű kisdedet, a Szent születését ábrázoló festmények mintájára.

A maconi gyermek képi világa is az ikonográfiai képzettársításra épít, amikor a szeplőtlen fogantatás bálványozott sztoriját meséli el. A színház és az egyház kötelessége a csodák valószínűségének, aktualitásának felmutatása. Az egyház manipulálja a születést és a halált, a színház, a mozi viszont még a nemzés fizikai tényéről sem tud meggyőzően szólni. De bármely porondon, katedrálisban az illúziók, a szemfényvesztő csodák közvetítői az előadóművészek (a papok és csepűrágók), akik felkeltik a gyülekezetben a hit érzését vagy a hitetlenkedés bizonytalanságát.

Filmünknek egy olyan vetítőtermet képzelek, ahol az emberek ide-oda vándorolhatnak és a legkülönfélébb szögekből nézhetik. Az utóbbi húsz esztendőben a színházi világban már voltak ilyen kísérletek. Hogy milyen lehetőségek rejlenek még ebben, szeretném kifejteni tavasszal, Genfben – és aztán továbbutaztatni más-más városokba. A Strais (Lépcsők) címet viselő kiállítás is igyekszik majd eltörölni a határt – néző és színész között.

Szerkesztette és fordította: **Tamás Amaryllis**

Az interjú és a jelenetfotó az 1993-as Cannes-i Filmfesztivál filmismertető dokumentációjában jelent meg.

ÜZENETEK PIMODÁNBA

Mámor: minden igazi. Szorongás: semmi sem igazi. Művész és csecsemő tudja, hogy mi az. És rajtuk kívül szinte mindenki, csak az a baj, hogy feledékenyek.

*

Csak akkor vagyok megbízható, ha nem kell titkolnom, amit gondolok.

*

Soha nem érdekelt igazán egy város, sem egy táj – a valóságban mindig csak az emberek érdekeltek. Úgy látszik, mindennek, amit megélünk egyetlen és igazi értelme: az ember, attól válik felnőtté, hogy eltávolodik az ölés kultúrájától.

*

Két biztos valóság van: a személy és az emberiség.

*

Egy nép, ha ki tudja fejezni magát, nem akaszt.

*

A gyűlölet a hízelgő szolgák titkos indulata. Aki sorsának nem alanya, csak tárgya, előbb-utóbb idegbajos lesz. Az együttérzés felebarátaink emberi jogaival a Kárpát-medencében zsenge palánta. Ha engem nem bántanak, jobb, ha csendben meghúzom magamat – mondja az egyszeri ember. Amíg a közösség így okoskodik, addig majdnem mindent meg lehet csinálni vele.

*

Egyik oldalon az urbanizmus, a másikon az etatizmus. Ez két ízlés, két filozófia, szellemünknek ez a két pólusa. Az állami ember szolgál, nem ér rájól érezni magát. Vagy az államot szolgálja, vagy a megreformálását. A városi ember nem sokat gondol az államra: a kormány, mint valami zavaró időjárási fejlemény, majd elmúlik, jön más, a város marad. Aki szereti a várost, az a választott közösség híve és vonzódik a szabadelvű politikához. A körmére akar nézni a város fölötti – tehát az állami hatalomnak.

*

Miért vagyok „urbánus”?

Mert hiszek abban, amit *Hendrik van Loon* mond: mindig mindent a városi emberek adtak az emberiségnek: a babyloni, a görög, a római, a karthagói, a Hansa- és a Lombard városköztársaságok emberei: a többletet, az arányt, a mértéket, a gondolatot és a szépet. Nem a pásztorok, nem, nem is a gulyások.

*

Az emberiség történetének nagy mondatait nem a lejtőkön gondolták és mondották el, hanem a fórumon.

Van, aki ki sem mozdul a falujából és bölcsességre tesz szert.

Van, aki többször körbejárja a világot és bölcsességre tesz szert. Kevesen vannak ilyenek.

*

Az államkultusz városellenes, mindent egyformára szűkít, kiöli belőle a rögtönző jókedvet és ezért a nagyvárosból is sikerül provinciális fészket csinálnia.

A városi polgárt csakis magasztos közösség nevében lehet megrendszabályozni, föltéve, hogy a fegyver és a pénz a magasztos közösségre hivatkozók markában van.

Minél államibb egy város, annál inkább hódít a szögletes, merev, külsődleges, homlokzatszerű stílus.

A nagyvárosi ember kihívó és jól érzi magát kisebbségben is. Egy város annál urbánusabb, minél több időt töltenek el az emberek a köztereken. A tücsök vendéglátó helyeket szeretne maga körül tudni Budapesten, ahol érdekes arcú nők és férfiak beszélgetnek még hajnali háromkor is, mert hóbortos, elvont, minden gyakorlati hasznosságtól mentes témáknak a napnak ebben az alvásra rendelt órájában is végzetes jelentőséget tulajdonítanak.

*

Folyton Budapesten legyek magyar?

Ez nem nagyon eredeti. Én már a Föld túlsó felén is épp eléggé magyar leszek: a valóság a plurális identitás.

*

Milliók vándorolnak szakadatlanul falvakból városokba, országokból más országokra, kontinensekről más kontinensekre. Bomlanak a megtartó közösségek, s mind erősebb a nosztalgiával keveredő vágy régi és új megtartó közösségek után. Fekete, sárga, barna „angolok”, „franciák”, „németek”, sodródnak az európai nagyvárosok forgatagában: bevándorlottak, de bevándorlottak gyermekei is, akikre sohasem sütött Afrika vagy Ázsia napja – hontalanok két világ között, akiknek védtelen idegenségét semmiféle álarc el nem fedheti.

*

A New York-i metrón utazom, s úgy érzem, mintha Nairobiban volnék – csupa fekete. Párizsban a Rex Hotelban lakom. Én vagyok az egyetlen európai, a többiek algériaiak, tunéziaiak. Bonnban egy téren gyerekek játszanak – törökök? irániak? szudániak? Egy német gyerek sincs köztük. New York, San Francisco utcáin fonatos hajviseletek,

színes, bő ruhák hirdetik Amerika sokadik generációs fekete szülötteinek afroöntudatát.

Kelet-Európa maradt meg a „tiszta" fehér faj utolsó enklávéjának.

*

Amire eddig – valóságosan és minden következménnyel – soha nem gondoltam: itt Amerikában, életnagyságú probléma számomra: ki a „magyar"?

Futószalagon állok. Előttem egy Puerto Ricó-i, aztán következem én, a „magyar", aztán egy ír, egy néger, egy kínai, egy német, egy litván.

Ezek az alakok mind mozognak, lassan egy vizsgálótükör előtt, amelynek közömbös üvegszeme figyelő tárgyilagossággal vizsgál bennünket, jövevényeket.

Ez a tükör Amerika.

De ki a „magyar" valóságosan egy amerikai szemében? Miben különbözik, miben hasonlít, miféle fajta igazában, mi a jellegzetes külső alkatában? Van-e jellegzetes „magyar" arc?

És milyen ez az arc?

Mennyire „színes", vagy mennyire „fehér", mennyire még európai vagy még ázsiai, vagy már amerikai?

Én otthon abban a tudatban éltem, hogy magyar vagyok. Volt egyféle zsigertudatom arról, hogy én vagyok..., aztán volt egyféle tudatom arról, aki a valóság jelmeze mögött „én" voltam, s volt egyféle tudatom arról, hogy magyar vagyok. De mindenestől egy amerikai szemében ki és mi is vagyok, és miféle vagyok? Ez a kérdés minden nappal izgalmasabb.

*

Itt, a Washington Squaren átsétálva milyen érdekesek egykori tanáraid, iskolatársaid, barátnőid. Emlékvilágom nem szorul stilizációra, a térbeli távolság mesévé avatja, ahogy az időbeli távolság is mindenkit átemel a mitológiába. Őseink, akikről csak hallomásból tudunk egyet-mást, lényegük szerint epikus figurák. Egy magyar, amikor a Duna-parton sétál, hajlamos azt hinni, hogy ez elég közönséges eset. De ha a Hudson-parton sétál, akkor a Duna-parti séta látszik elég különös esetnek. Egyik életkörnyezet sem helyettesítheti a másikat. A New York-i Broadway és a budapesti Rákóczi út nem tagadják egymást, hanem kiegészülnek, összetartoznak.

*

Minél inkább annektálja, minél inkább bekebelezi a struktúra az eszmét, annál inkább pusztítja, annál formálisabbá teszi.

Csak az irracionális dolgok tartósak: a mítosz, a babona, a délibáb: csak ezeknek van erős alapjuk.

Az európai ember hosszú időn át, nyugodt bizalommal ezt mondta: „Az én istenem".

Aztán váratlan felhördüléssel komoran és fenyegető hangon ezt: „Az én vallásom".

Majd hadaró izgalommal: „Az én hazám, az én nemzetem."

Most vérben forgó szemekkel, eszelős dadogással ezt gajdolja: „Az én fajtám".

Ebben a pillanatban szűnt meg európai ember lenni.

Milyen hálátlan lesz mindazok szerepe, akiknek fel kell számolni a nemzet, a kereszténység, a haza meghamisított eszményeit! Sajnálom őket.

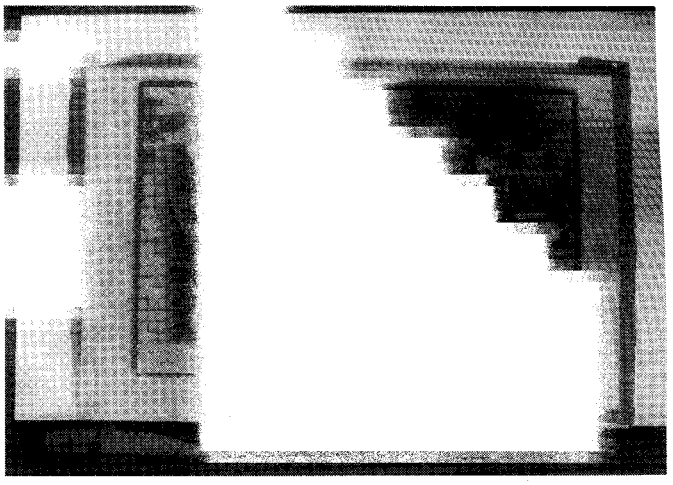

Olyan az ország, amilyennek látszik, amilyen a munkája, ahogy kinéz, ahogy beszél, amilyen a tudása.

*

Pokolgépek robbannak, friss sérelmek megtorlásaként, vagy sokszor a már-már értelmét vesztett bosszú, a rosszul felfogott történelmi igazságtevés nevében.

A „mássá lenni" milliók óhaja szerte a világon? míg ugyanez más milliók számára lélekgyilkos, kegyetlen parancs. A géppisztoly pedig hol a változni, hol a megmaradni akarók mellének szegeződik. A sokféle előjelű kényszer ellenében fegyver lehet a terrorizmusba átcsapó dac, s lélekvesztő álorvosság a „másnak látszani! "-igyekezet, az álarc, a színlelő alázat.

*

Minden inflációt morális fellazulás kísér. Ez részben abból következik, hogy az infláció megöli a tartósságba vetett hitet. Elveszi a jövőbe vetett hitet. S az az ember, akit megfosztanak ettől a hittől, nem érez felelősséget – sem mások, sem önmaga iránt.

Vagyis az infláció nem csupán gazdasági, hanem etikai jelenség is; betegség, mely megtámadja, pusztítja a kultúrát.

*

Etika az elektronika korában. A hazugság új méreteket ölt: egy magánlevél, ha hazugságot tartalmaz, egy (esetleg néhány) embert csaphat be. A tévé hazug hírei akár milliárd embert is becsaphatnak. Emlékezet nélküli társadalom létrehozása a cél. Ebben az esetben ugyanis büntetlenné válik a hazugság: nem számít, mit mondtak, mit ígértek akár tegnap is. Az emlékezet hiánya szabad teret nyit a hazugságnak. A modern humanista elmélkedés tárgyának megváltozása: a kizsákmányolt ember helyét a manipulált ember foglalja el.

Minél magasabb szinten követnek el egy bűntényt, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy nem bűnténynek, hanem elkerülhetetlen politikai lépésnek fogják minősíteni.

Aldus Huxley, Ryszard Kapuszciński, Konrád György, Márai Sándor, Thamas Babington Macaulay és Száraz György

írásaibólfeljegyezte: Noszkai Gábor

Endrődi Szabó Ernő

bocsáss meg gyönyörű a melled

azt hitted már sosem érsz idáig sohasem
kóstolhatod a szivárvány ízét az érzékekben
lassú éneklő angolnák akárfüstszínű nyakkendők
lebegése a kirakatokban azt hiszem akkor már a
téboly környékezett hideg késpengék és olajszag
kéje a kihűlt szobában jégszínű manhattanmagányban
és párizsban is a hajnali szajnaparton mikor a
forró és nedves szél marokrafogta a melled és te
majd elájultál és majd elélveztél hát igen szörnyű
is egy fiatal nőnek férfi nélkül kitéve játékos ujjak
és fürge nyelvek csábításának és igen a gépen nem
sejtették a mosolygó légikisasszony nem tudta a
holland diák a sörhasú bajor és az a lengyel
apáca sem tudta senki de senki sem tudta hogy
félszűzességed fortyogó katlanát csempészed
feszülő bugyidban az óceán felett ó nem
sejthették mi mindentől szabadítsz meg
mosatlan edények tornyától költők emlékétől
sarokba dobált gatyák bűzös hatalmától nem és
nem tudták és nem sejtetted, hogy így szólítlak
majd le: bocsáss meg gyönyörű a melled

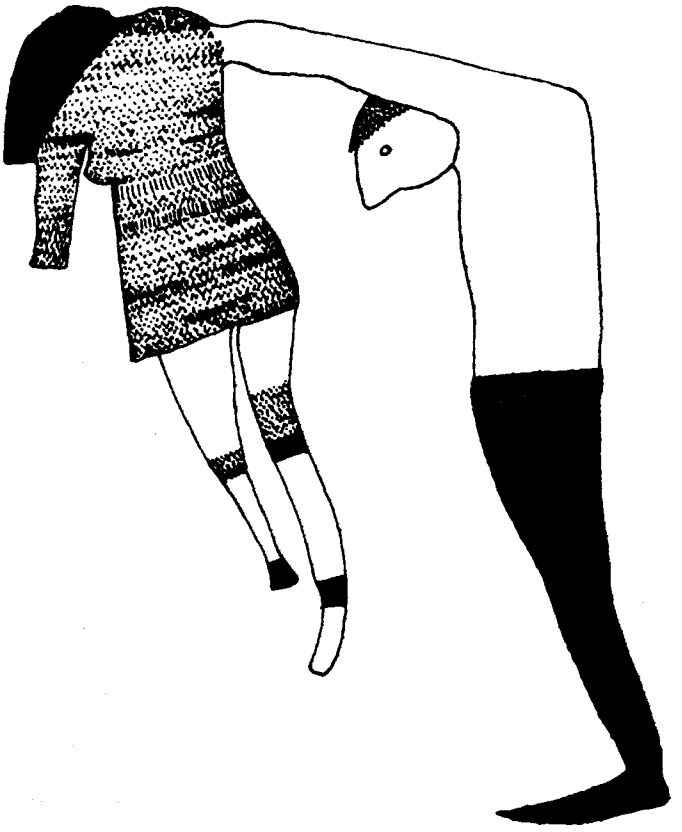

Használt?

TARTALOM

Ady Endre: *Jegyzetek a napról* 1
Balogh Attila: *Elköszöntő* 2
Forgács Rezső: *Odabent* 6
Révész Sándor: *Mindenki lehet uszító* 9
Eörsi István: *Katicabogaramról* 11
Sybil Milton: *Náci politika a romák és a sintik ellen 1933–1945* 12
(**Diana Tong** gyűjtése, **Ebner Orsolya** fordítása)
A kicsi cigány 16
Árajánlat az SS auschwitzi parancsnokságnak 17
Asghar Wajahat: *A majom és az ember*
A négy égtáj 18
Csepeli György: *Nemzeti és kisebbségi előítéletek* 20
Petri György: *„Ötven felé"* 25
Peter Greenaway: *„Vegyétek és vigyétek"*
(Interjú A maconi gyermek című film rendezőjével, Tamás Amaryllis fordítása) 26
Noszkai Gábor: *Üzenetek Pimodánba* 28
Endrődi Szabó Ernő: *bocsáss meg, gyönyörű a melled* 30
Grafika: **Györgydeák György**
Fotó: **Minyó Szert Károly**

CONTENTS

Endre Ady: *Notes from the Sun* 1
Attila Balogh: *Good-byer* (Inrtoduction) 2
Rezső Forgács: *Inside Within* 6
Sándor Révész: *Everybody Can Become a Warmonger* 9
István Eörsi: *About My Ladybird* 11
Sybil Milton: *Anti-Gipsy and Anti-Sinti Policy of Nazis 1933–1945*
(after **Diana Tong,** translation by **Orsolya Ébner**)
The Little Gipsy 16
Quotation to the Auschwitz Headquartes of the SS-document 17
Ashgar Wajahat: *The Monkey and the Man*
The Four Poles 18
György Csepeli: *Prejudices on Nationality and Minority* 20
György Petri: *„Almost Fifty"* 25
„Sell and Eat" (An Interview with **Peter Greenaway,** The Child of Macon's Filmmaker, translation by **Amaryllis Tamás**) 26
Gábor Noszkai: *Messages to Pimodán* 28
Ernő Endrődi Szabó: *Sorry, But You've Beautiful Tits* ... 30
Grafic Art by **György Györgydeák**
Photo by **Károly Minyó Szert**

A szerkesztőség munkatársai

Balogh Attila *főszerkesztő*
Havas Gábor *főszerkesztő-helyettes*
Nagy Antal *olvasószerkesztő*
Prónai Csaba *szerkesztő*
Tamás Amaryllis *szerkesztő*
Györgydeák György *művészeti szerkesztő*
Horváth Attila *tördelőszerkesztő*
Enhoffer Mónika *szerkesztőségi titkár*

Főmunkatársak:
Eörsi István és Petri György

Cigányfúró kisebbségszellemű művészeti és közérzeti folyóirat
Megjelenik: **kéthavonta**
Kiadja: a **„Dunától a Gangeszig"** Alapítvány
Felelős kiadó: **Révész Sándor** *elnök*
A szerkesztőség címe: 1084 Budapest, Tavaszmező u. 6.
Telefon: 113-1887
A **Cigányfúró** megjelenését eddig még csak a **Nemzeti Egészségvédelmi Intézet** támogatta.

Prospektus GM Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Szentendrei Zoltán

Oldalanként kettő forint

Műszaki leírás a cigányfúró használatához

Tágas, légkondicionált szaküzletekben hiába keresi ezt a plebejusszerszámot, Black and Decker, Stihl ésjapán technika-szemfényvesztés patrícius gőggel űzi vissza vándorok zsebébe, ha fúrnivalója lenne itt a cigányfúrónak, akkor is.

A műveltek, a szembetegségig okosok, az önmegvalósításra hergeltek ne keressék steril könyvtárak semmittevésében ezt afolyóiratot, szédelegjenek csak ajókötésű, a gerincesfolyóiratok magasságán.

Kufárok sfarizeusok miatt hegyibeszéd-szándék a hegyessége, születési helye pedig Magyarország.

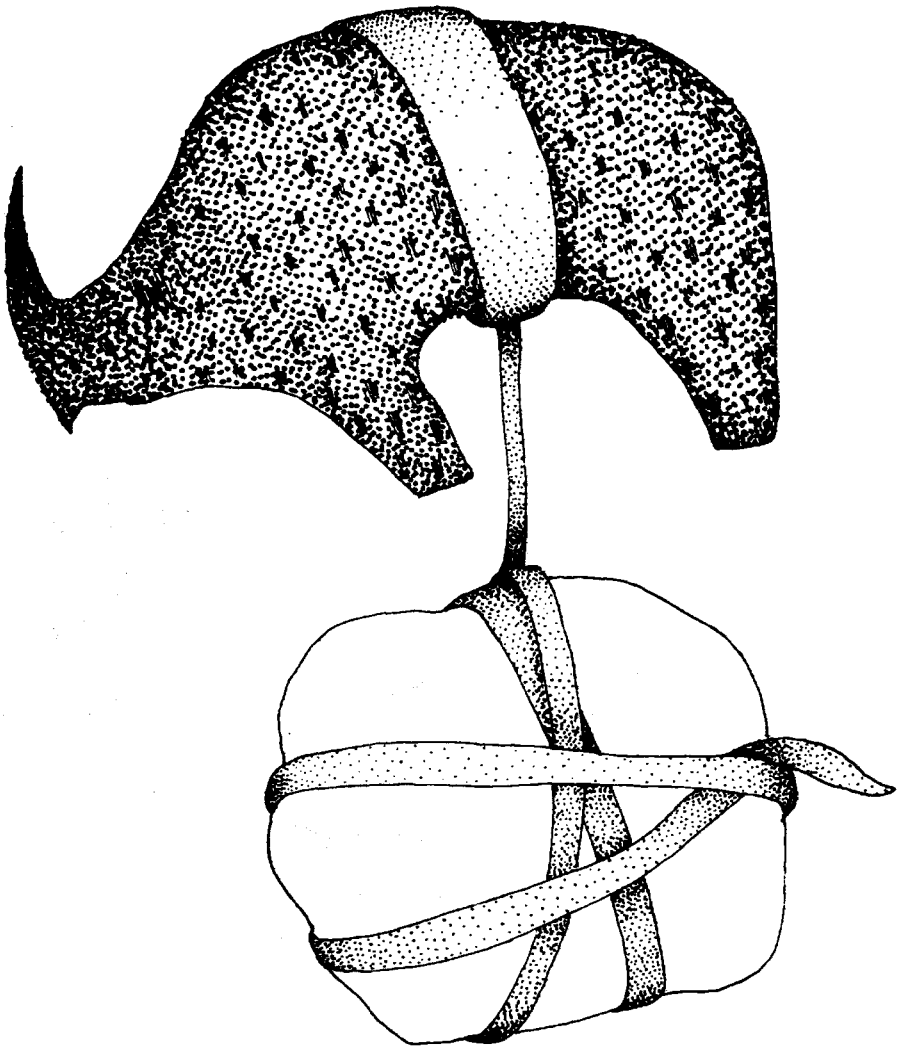

Születési helye: Magyarország